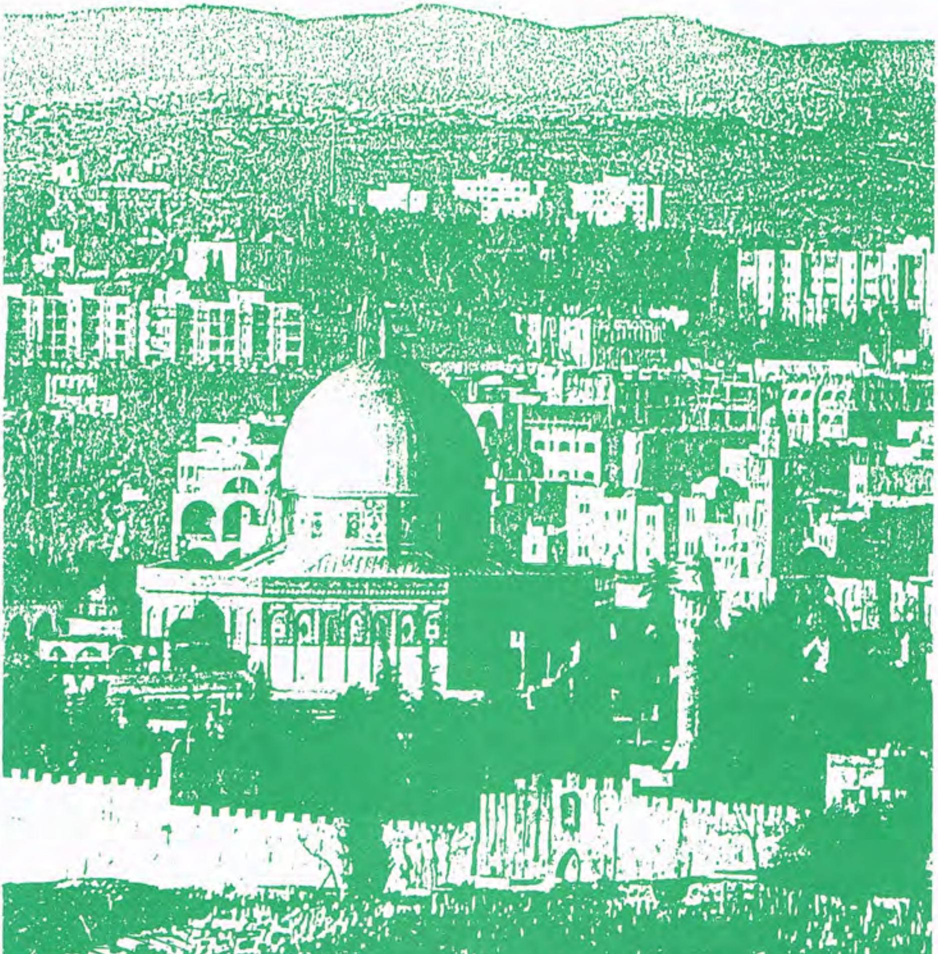
ISRAEL

DE AS 97

de AS

anarchistisch tijdschrift

Twintigste jaargang, nr. 97, januari - maart 1992.
De AS verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van Stichting De AS, Moerkapelle, ISSN-nummer 0920-3257.
Bestelling: door storting op postgiro 4460315 van de AS te Moerkapelle.
Jaarabonnement: ƒ25,-; buiten Benelux ƒ31,-
Druk: Macula, Boskoop.
Zetwerk: Stichting Rode Emma, Amsterdam.
Adreswijzigingen: bij voorkeur per briefkaart, of per giro (verbeter het adres op de kaart) graag met vermelding van de postcode.
Reklamering: met vermelding van de laatste betaaldatum, als aangegeven in uw giro-administratie.
Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Zonder opzegging worden abonnementen verlengd.
Redactie-adres: postbus 35061, 3005 DB Rotterdam.
Administratie-adres: postbus 43, 2750 AA Moerkapelle.
Redactie: Cees Bronsveld, Marius de Geus, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, Wim de Lobel, Bas Moreel, Simon Radius, Hans Ramaer.
Verder werkten mee: Dick Gevers, André de Raaij.
Omslagontwerp: Detlef Greinert.

ISRAËL, ANARCHISME, ANTISEMITISME EN ZIONISME

Rudolf de Jong

Zonder Israël geen Palestijnse probleem. Zonder zionisme geen Israël en zonder antisemitisme geen zionisme. Vier zaken die met elkaar verbonden zijn. Wie het over Israël heeft, dient zich dat te realiseren. En dit nummer van De AS gaat over Israël.

Aan het begin van de vier zaken staat het antisemitisme. Het zionisme is er heel direct uit voortgekomen, zelfs precies aanwijsbaar met uur en plaats. De degradatie van de Franse legerkapitein Dreyfus. De Dreyfuszaak, die rond de eeuwwisseling een 'koude burgeroorlog' in Frankrijk verwekte, waarbij ook socialisten en anarchisten betrokken waren, wordt door Dick Gevers verderop ter sprake gebracht.
Het antisemitisme staat niet alleen aan het begin van de vier onderwerpen. Over zionisme, Israël, de PLO en het Israëlisch-Palestijnse conflict is door verschillende anarchisten verschillend gedacht. In dit nummer komen verscheidene standpunten uit verleden en heden ter sprake. Kan de anarchist over deze onderwerpen een kritisch geluid laten horen, kritisch staan tegenover het antisemitisme is een eufemisme. Hier past alleen een volledig neen. Toch is dit niet altijd het geval geweest. Niet bij anarchisten, niet bij andere socia-

listen. Helaas blijkt ook dat er vandaag de dag achter antizionisme soms 'links' antisemitisme schuilgaat. André de Raaij behandelt het in zijn artikel over Nederlandse 'linkse' antizionisten. Soms komt men zelfs uit bij het 'revisionisme' dat de jodenvervolging door de nazi's probeert te relativeren. Noam Chomsky, die overigens interessante bijdragen heeft geschreven over het Israëlisch-Palestijnse conflict, heeft een aantal jaren geleden een merkwaardige schaats gereden door het recht op publicatie te verdedigen van een antizionistische uitgave met antisemitische trekken.

Onder de eerste generaties van socialisten waren anti-joodse uitspraken helaas niet ongewoon. Een van de weinige systematische onderzoeken is dat van E. Silberner *Sozialisten zur Judenfrage* (1962). Silberners boek is geen opwekkende literatuur. Men komt er pijnlijke passages tegen uit het werk van Fourier, Owen, Proudhon, Lasalle, Marx, Engels, Bakoenin en tal van andere groten uit het internationale socialisme. Vaak begon men met het woord 'jood' te gebruiken voor 'bankier' (de joodse bankiersfamilie Rotschild was lange tijd de personificatie van het kapitalisme voor veel socialisten), maar tegelijkertijd werden dan alle kwalijke eigenschappen die men aan de bankier ontdekte aan alle joden - rijk, arm en straatarm - toegeschreven.
De bovenstaande socialisten schreven in een tijd dat antisemitisme gewoon was, maar nogal passief. Na de opkomst van agressieve antisemitische bewegingen en de pogroms in Rusland, uitte iemand als Engels, die dit nog meemaakte, zich niet meer anti-joods. Toch kwam Silberner nog heel wat antisemitisme tegen bij socialisten in latere periodes. Zo noemt hij Beatrice Webb - decennia lang een van de paradepaardjes van de linkervleugel van het Britse socialisme. In 1929, nadat er in Palestina 150 doden waren gevallen bij anti-joodse uitbarstingen, zei ze tegen de zionistische leider Chaim Weizmann dat ze niet begreep waarom de joden daar zo veel drukte over maakten, in Londen vielen er wekelijks meer verkeersslachtoffers. De pogroms en de antisemitische bewegingen werden afgewezen, maar niet altijd ondubbelzinnig. De eerste Russische pogroms werden door sociaal-revolutionaire bewegingen in dat land (en ook wel elders) zelfs verwelkomd als een begin van de onteigening van de kapitalisten. In de trant van: nú de joodse kapitalisten, straks alle uitbuiters. (Dat in feite de arme joden de grootste slachtoffers waren, liet men niet tot zich doordringen.)

In Oostenrijk en Duitsland ontstond honderd jaar geleden een antisemitische beweging met sociale, anti-kapitalistische trekken. Bij verkiezingen kregen zij honderdduizenden stemmen; proteststemmen zouden wij nu zeggen. Nogal wat sociaaldemocraten verwierpen enerzijds principieel antisemitisme én rassenhaat, maar verwachtten anderzijds dat zij zouden oogsten waar de antisemieten hadden gezaaid. Een bekende uitspraak was: "Het antisemitisme is het socialisme van de dommen". Veelal werd het antisemitisme - onder andere door socialisten van joodse afkomst - gezien als een bijzaak. Na de revolutie die het kapitalisme ten val zou brengen, zou ook het antisemitisme geen bestaansgrond meer hebben. Dat het wel eens andersom zou kunnen gaan - rechts populisme dat oogst wat links gezaaid heeft - zag men toen volstrekt niet. Het geloof dat het socialisme de toekomst moest hebben, was rotsvast. De opkomst van rechtse bewegingen die een appèl op de sociale underdog doen, werd nog niet gezien als mede een gevolg van een links tekort of zelfs als een uitdaging voor links. In dit opzicht is de houding van links tegenover racisten als Le Pen - die

heel wat ex-communistische stemmen trekt - principiëler.
Bij de toch wel wat zwakke en slappe houding tegenover anti-joodse vooroordelen (waaraan in de historiografie van de arbeidersbeweging doorgaans voorbij wordt gegaan) moet men wel bedenken dat het in die tijd vrij normaal was in stereotiepen over volken en vermeende volken te praten. Wat Bakoenin over de joden schreef, kan niet door de anarchistische beugel, maar als hij het over 'de' Duitsers had, was het van hetzelfde laken een pak. In die stereotiepen liepen positieve en negatieve eigenschappen ook vrolijk door elkaar heen. Verder sprak men van volk als men het over een nationale cultuur had of over een subcultuur van een specifieke groep of een minderheid, zoals de joden. Het woord subcultuur bestond nog niet. Het is zeker bruikbaar om sommige joodse arbeidersbewegingen te karakteriseren, bijvoorbeeld die van en rond de Amsterdamse diamantbewerkers. Deze was volledig geïntegreerd in de sociaaldemocratische beweging en had tegelijkertijd een eigen karakter, die de rest van de beweging in Amsterdam verrijkte. Ivo Schöffer spreekt in dit verband van "een eigenaardig joods-culturele kleur". Toch is onder andere vanuit de anarchistische hoek de diamantbewerkers - ten onrechte - wel eens verweten dat zij niet kozen tussen assimilatie en joods zijn. Misschien zijn de onmiskenbaar anti-joodse uitingen in *De Vrije Socialist* in de jaren dertig, die veel verontwaardiging wekten in anarchistische kringen, hierop terug te voeren.
De anarchistische beweging zelf heeft belangrijke joods-jiddische subculturen gekend: de Oost-Londense waarin de niet-jood Rudolf Rocker een grote rol speelde en de Amerikaanse. Hier was, naast onder meer de Italiaanse en de Spaanse, de jiddische subcultuur de grootste. Paul Avrich die er in zijn boek *Anarchist Portraits* een hoofdstuk aan wijdt, omschrijft de joodse (en andere) subculturen als "door taal en traditie verenigd, behalve in hun politieke overtuigingen". Zo verscheen het jiddische libertaire blad de *Fraye Arbeter Shtime* 87 jaar lang (tot 1977). Na de Londense *Freedom* was het toen het anarchistische orgaan dat het langst uit was gekomen.
Hoe stonden nu de anarchisten tegenover het zionisme? Een anarchistische tegenhanger van de socialistisch-zionistische beweging Poale Zion heeft niet bestaan. In de anarchistische literatuur komt men weinig over het zionisme tegen. Een uitzondering is het rapport van acht bladzijden *Antisemitisme et Sionisme* voor het internationale anarchistische congres dat in 1900 (de Dreyfustijd dus) in Parijs zou worden gehouden, maar verboden werd. De rapporten werden wel gepubliceerd.
Het rapport verwerpt elke vorm van antisemitisme en ook de opvatting dat uit een antisemitische beweging iets revolutionairs zou kunnen groeien, evenals de idee dat de pogroms het begin van een antikapitalistische expropriatie zou kunnen zijn. Voor het antisemitisme wordt een economische verklaring gegeven die niet verschilt van een marxistische uitleg. Middengroepen en anderen die zich door de economische ontwikkelingen bedreigd voelen, worden door angst gedreven; een malaise waarin de angst voor het socialisme een duidelijk element is.
Zionisme wordt eveneens veroordeeld. Het wil, in een tijd dat de grenzen tussen de volken vervagen, een natie herstellen, "wij zijn internationalisten". Het zionisme is zo geen lafheid, dan toch een zwakheid. Het antisemitisme is minder agressief dan men denkt.
In kolonisatie in Palestina (ongeveer zo arm als de Syrische woestijn) ziet het rapport niets. Emigratie verzwakt de actieve proletarische massa. De kolonisatiepogingen blijven afhankelijk van de zionistische

geldgevers. Trouwens in anarchistische kolonisatie - in die dagen een *hot issue* - zien de opstellers van het rapport niets.
Andere anarchisten hadden een positievere opstelling tegenover produktieve associaties en kolonisatie. Zo Gustav Landauer. Aan het einde van de eerste wereldoorlog heeft hij zionistische voormannen raad gegeven over kolonisatie. Het is van invloed geweest op de kibboets beweging, iets wat lang onbekend is gebleven. Landauers opvattingen ("beginnen" en "treten wir aus den Kapitalismus aus"), sluiten trouwens aan bij de instelling van de zionistische pioniers. Het rapport van 1900 lijkt mij representatief voor de houding van de meeste anarchisten en van de niet-zionistische socialisten en communisten aangaande het zionisme. Althans tot Hitler.
Hoezeer internationalisme, socialisme en humaniteit gefaald hadden, bleek in 1945 toen de volle omvang en diepte van de jodenvervolging bekend werd. Het veranderde zo niet de opvattingen over, dan wel het begrip voor het zionisme. Links was gelukkig met de geboorte van Israël in 1948, gelukkig dat overlevenden van de holocaust er levensgeluk konden vinden. En Israël was links, hier werd iets opgebouwd van datgene waarvan men gedroomd had in de strijd tegen het fascisme. Anarchisten - voorzover zij niet star aan oude denkpatronen vastzaten - dachten er ook zo over. Augustin Souchy - een leerling van Landauer - getuigde ervan in een boekje *Het Nieuwe Israël*, dat overigens alleen in het Spaans is verschenen en in zijn memoires *Vorsicht Anarchist.*
Het nieuwe en linkse Israël van de eerste jaren is nu al een generatie lang een bezettende macht op de Westbank en in de Gazastrook. Zo emotioneel als een oude linkse generatie met Israël verbonden was, zo emotioneel staat een jongere generatie achter de PLO. Terecht? Op deze vraag ga ik hierna in dit nummer in.

ARAFAT IN JERUSALEM?
Rudolf de Jong

Ik weet weinig van Israël en de Palestijnen, maar ik ben links en ik kan denken. Daarom moet ik beginnen met zowel de felle aanhangers als de vijanden van de PLO tegen mij in het harnas te jagen met de opmerking dat ik de diepe harmonie die er bestaat in hun beider benadering van het Israëlisch-Palestijnse vraagstuk zal moeten vertonen. Het denken over de PLO, de Palestijnse bevrijdingsorganisatie, beweegt zich nog altijd tussen twee polen. De ene: de PLO is een terroristische organisatie. De andere: de PLO is een bevrijdingsbeweging.
De verdedigers van beide opvattingen zijn het dus met elkaar eens. Althans over de onderliggende gedachte, namelijk dat de PLO of het één of het ander is. Dat er behalve een òf ... òf ook een èn ... èn zou kunnen bestaan, schijnt tot niemand door te dringen. Toch zijn er in de PLO elementen van een terroristische organisatie èn van een nationale bevrijdingsbeweging te vinden. Mijn eigen standpunt is echter dat de PLO geen bevrijdingsbeweging, zelfs geen nationale, is en ook geen terroristische organisatie.

Ik begin met het terrorisme. Ik ben een anarchist en de lezer zal van twee dingen op de hoogte zijn. Elke gelijkstelling van anarchisme met terrorisme is onzin. Een anarchist krijgt niet prompt een beroerte als het woord terrorisme valt, hij vraagt eerst naar het waarom van de gewelddaad. Er is echter één vorm van terroris-

me waar de anarchist volstrekt allergisch voor is, het is de ergste en meest voorkomende vorm van terrorisme, het is staatsterrorisme. Dit nu is hetgeen men de PLO verwijten kan. Overigens, dit verwijt impliceert dat ik de PLO als een hele of een halve staat zie. Dat doe ik inderdaad en reeds lang voordat de PLO een Palestijnse staat proclameerde.

Wat is staatsterrorisme? Het is terrorisme waarbij de daders zich gesteund weten door de macht van een staat, opgeleid en van wapens voorzien worden door die staat en verzekerd zijn van alle hulp en bescherming - diplomatiek, politiek, juridisch - waarover een staat beschikt als de terroristische activiteiten tot arrestaties leiden. De Franse aanslag op het schip de Rainbow Warrior van Greenpeace in Nieuw Zeeland is er een voorbeeld van. Voor alle gewapende acties van de PLO van buitenaf tegen Israël ondernomen geldt hetzelfde. De daders werden opgeleid in en met behulp van bevriende staten, gingen vrijuit als zij daarheen na een terreuractie terugkeerden enz. Met een guerrilla hadden deze acties van buitenaf dan ook niets te maken. Guerrilla komt van binnen uit, zij beweegt zich - als de beroemde 'vis in het water' - temidden van de eigen mensen en richt zich niet tegen de bevolking. De PLO acties waren het tegendeel, het waren militaire commando-acties, gericht tegen burgers.

Toch noem ik de PLO - ook de PLO van vóór de formele afzwering van dergelijke terreur - geen terroristische organisatie. De PLO was altijd méér. Een zelforganisatie van de Palestijnen met sociale structuren, met tal van voorzieningen, met wederzijdse hulp en steun, in de vluchtelingenkampen, in de bezette gebieden. Behalve een politiek-militaire organisatie is de PLO een deel van hun samenleving waaraan de Palestijnen zelfbewustzijn, waardigheid en gemeenschap ontlenen. Waardoor zij als gemeenschap overleven.

Tot zover het terrorisme. En waarom is de PLO geen nationale bevrijdingsbeweging? Mijn twee - nauw samenhangende - argumenten kunnen op het eerste gezicht verbazen. De PLO is anti-Israël. De PLO streeft naar (en boekte geweldige) internationale successen, waar zij alle heil van verwacht.

ANTI-ISRAËL

Tegen heug en meug heeft de PLO eind 1988 het bestaansrecht van Israël op een wat halfslachtige wijze erkend. Twee generaties lang waren de Palestijnen, één generatie lang was de PLO, op vernietiging uit van - zoals het in het handvest van de organisatie staat - "de zionistische entiteit". Het werd vóór 1988 al niet meer serieus genomen. Woordvoerders en vrienden van de PLO verkondigden echter dat de organisatie Israël niet kon erkennen "omdat de PLO natuurlijk niet zijn kaarten op tafel kon leggen". Zonder dat zij dit beseften, gaven zij met deze woorden aan hoe sterk de PLO verschilde van de nationale bevrijdingsbewegingen in landen als India, Indonesië, Algerije, Angola, enz.

Bij nationale onafhankelijkheidsbewegingen in gekolonialiseerde landen was altijd sprake van een duidelijke ambivalentie ten aanzien van de kolonialiserende macht. De nationale beweging baseerde zich op de eigen nationale identiteit en was tegelijkertijd een kind van westerse ideeën die via de kolonisatoren het land waren binnen gekomen. Men beriep zich op die westerse ideeën, waarvan nationale onafhankelijkheid er één was. De leiders van de bevrijdingsstrijd waren mede gevormd door het onderwijs, de cultuur en de maatschappelijke organisatie van het kolonialiserende moederland. Zij allen wilden de vrijheid van hun volken van koloniale overheersing en dat voor honderd procent. Tegelijkertijd wilden zij goede en nauwe betrekkingen, op voet

van gelijkheid, met het voormalige moederland.
De nationalisten hadden veel te winnen, maar niet ten koste van de samenleving of het bestaansrecht van de kolonisator. Men verlangde of eiste niets van de Europese samenlevingen zelf. Trok de legitimiteit van de kolonialiserende staat in eigen land geen moment in twijfel. Integendeel. Dat maakte de positie van de nationale bevrijdingsbewegingen zo sterk en daardoor lagen hun kaarten - van meet af aan - open op tafel wat de essentie betreft. Anti-Nederlands, anti-Frans, anti-Brits was men niet. De vijandschap en de strijd betrof alleen de koloniale verhouding met zijn ongelijkheid.
Deze houding en mentaliteit zoekt men vergeeft bij de PLO. Ook al is vernietiging van Israël van de baan, van een fundamentele aanvaarding is geen sprake. De erkenning van het bestaansrecht van Israël werd ook niet als een zelfbevrijding gezien, maar als een bittere pil die men slikken moest bij wijze van concessie aan de internationale krachtsverhoudingen, als een nederlaag. Die dan ook direct weer zoveel mogelijk geminimaliseerd werd. ***Kortom, de PLO gedraagt zich meer als een partij in een 'gewoon' conflict tussen staten en volken dan als een bevrijdingsbeweging in een dekolonisatieproces.***

In mijn geheugen zit een foto. Teheran, kort na de overwinning van Khomeiny. Hij omhelst Arafat voor de puinhopen van een gebouw; hier zat de officieuze vertegenwoordiging van Israël in de dagen van de Sjah. Beiden juichen over de 'overwinning' op zionisme en imperialisme. Ik weet ook nog mijn reactie op de foto: arm Palestina met Arafat zo ver van Jerusalem en zo volledig op de verkeerde weg.
Er is geen vergelijkbare voorvechter voor een nieuwe natie geweest die - tijdens de strijd - zoveel internationaal eerbewijs en eerbetoon te beurt is gevallen als Yasser Arafat. Wat een staatsontvangsten! Hoe werd hij binnengehaald in internationale forums, in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, in organen van de VN! Welk een successen heeft hij geboekt en welk een erkenning verwierf de PLO in de internationale politiek. En welk een hulp: miljarden dollars, diplomatieke en politieke ondersteuning, wapens. Vergelijk daar de voormannen van de nationale bevrijdingsbewegingen eens mee, vervolgd, opgejaagd, illegaal levend en werkend, de wapens goeddeels illegaal verkregen of veroverd op de vijand. En toch ... hoever is de PLO niet al die jaren van het doel, een Palestijnse staat in Palestina, verwijderd gebleven.
De politieke weg die Arafat en de PLO kozen, laat zich samenvatten in de stelling: de bevrijding van Palestina is de zaak van de Arabieren. De Arabische staten - hoezeer zij onderling ook verschillen - worden geacht de Palestijnse kastanjes uit het vuur te halen, militair en politiek. Zij werden verantwoordelijk gesteld voor de zaak van de Palestijnen. De haat-liefde verhouding die bevrijdingsbewegingen met hun kolonialiserende land hadden, heeft de PLO, al is het op een wat andere manier, met de Arabische wereld.
Zowat alle Arabische machthebbers zijn in de loop der jaren door Arafat het ene moment de hemel ingeprezen en het volgende voor rotte vis uitgescholden. En vice-versa uiteraard. Egypte, Syrië, Jordanië, Irak, Libië: nu eens heeft de PLO er onverbrekelijke banden mee, dan weer totale breuken en vervolgens eeuwigdurende verzoening. De smerigste verrader van vandaag wordt morgen als de beste broeder van de Palestijnen door Arafat omhelst.
Ik ken slechts één historische figuur die aan de wieg van een nieuwe natie heeft gestaan, die een nog grotere draaikont was dan Yasser Arafat. Die figuur is na-

tuurlijk onze eigen Vader des Vaderlands, Willem van Oranje.

Evenals Arafat heeft De Zwijger heel lang zijn verwachtingen gesteld op bondgenoten van buitenaf: lutherse Duitse vorsten, de katholieke koning van Frankrijk, de Engelsen. Net als bij Arafat liep het steeds uit op teleurstellingen en nederlagen. Tot de geuzen en de Hollandse steden zichzelf gingen helpen. "Helpt nu U self, so helpt u God", werd de leus. Het resultaat was de Republiek der (zeven) Verenigde Nederlanden. Een resultaat waarmee Willem van Oranje het altijd wat moeilijk bleef houden.

Hem had een ander Nederland - nu zouden wij zeggen: een Groot Nederland - voor ogen gestaan. De weg van de Help-nu-U-selvers maakte een einde aan zijn droom van een samengaan van alle zeventien gewesten met ruimte voor katholieken en protestanten. Door de weg die de opstand ging, vielen de zeventien in vier stukken en brokken uiteen. Het zuiden bleef Spaanse en rooms, werd arm en verloor zijn bourgondische grandeur. Frankrijk maakte zich meester van een groot brok ervan. In het noorden verrees de Republiek. Tussen Noord en Zuid lagen de Generaliteitslanden, strategisch van belang, met een katholieke bevolking die politiek rechteloos was. Bezet gebied, een soort van 'Zuidbank' onder de grote rivieren.

De Nederlanden vielen uiteen. Dat is ook wat er met de Palestijnse samenleving is gebeurd. Het is de werkelijke tragedie van de Palestijnen die ook na een vrede met Israël niet verdwijnt. Het gaat hier om *vijf* brokstukken. Het eerste wordt gevormd door de Palestijnen in Israël zelf, die er in 1948 bleven. Zij zijn geen gelijkwaardige burgers, maar hebben meer burgerlijke vrijheden dan onderdanen van de Arabische landen plegen te hebben. Een tweede brok zijn de Palestijnen in de kampen in de bezette gebieden, met name in de Gazastrook. Een derde samenleving vormen de Palestijnen in de vluchtelingenkampen buiten Israël, speciaal in Libanon. Het is de PLO-samenleving bij uitnemendheid. Een vierde groep zijn de Palestijnen die zich op de een of andere manier hebben weten te integreren in de Arabische wereld of elders en een eigen bestaan hebben opgebouwd. Zij staan achter de Palestijnse zaak, geven er geld aan, zijn door familie en emotionele banden met Palestina verbonden. Maar zij maken deel uit van andere samenlevingen. Hun positie is te vergelijken met die van de Ieren die in de vorige eeuw naar Amerika trokken in de tijd dat Ierland voor zijn vrijheid vocht.

En dan is er de Palestijnse samenleving in de bezette gebieden, in het bijzonder op de Westbank. Ondanks alle repressie wordt hier een eigen Palestijnse samenleving in stand gehouden en zelfs uitgebreid. In mijn ogen bestaat alleen hier een 'echte' Palestijnse samenleving, in staat tot een 'Helpt nu U self'. Het klinkt misschien arrogant, maar reeds vóór dat de *intifada* begon, was het mijn overtuiging dat niet de PLO van buitenaf met behulp van anderen, maar alleen verzet vanuit de bezette gebieden de Israëlische bezetting en de kolonisatiepolitiek zou kunnen bestrijden. Het 'Helpt U self' van de intifada had echter een verrassend gevolg: het accepteren van Israël.

INTIFADA

Van pro-Israëlische zijde is wel betoogd dat de stenen van de intifada niet bepaald geweldloos waren. Terecht is daar tegenover gesteld dat die stenen in het niet zinken bij het structurele en heel tastbare en voelbare geweld van de bezetting. Waar het evenwel om gaat is dit: met stenen kan je Israël niet de zee in drijven. Hoe men het geweld en de escalatie die het oproept ook kan betreuren, hier geldt dat je als anarchist eerst naar het waarom van

de aanslag vraagt. En dan kan men de reactie van de Palestijnse woordvoerster onderschrijven: dit soort gewelddaden blijven helaas onvermijdelijk zolang de bezettingspolitiek voortduurt. De intifada vormde geen bedreiging voor de Israëlische samenleving of voor de Israëlische staat, evenmin als de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd het voortbestaan van Nederland in gevaar bracht. Integendeel, onder invloed van de intifada heeft de PLO het bestaan van Israël erkend.

De weg van de intifada heeft de Palestijnen meer opgeleverd dan de vele wegen die de PLO en Arafat bewandelden. Door het wachten op anderen te vervangen door het 'Help nu U Self' heeft de intifada meer gedaan dan de PLO om het ware karakter van de bezetting bloot te leggen. Israël en de wereld werden voor het eerst geconfronteerd met de volstrekte uitzichtloosheid van de bezettingspolitiek. Het feit dat ook de intifada in een impasse kwam, doet hier niets aan af. De intifada, niet de PLO, koos de weg van de nationale bevrijdingsbewegingen. Moeten wij hieruit concluderen dat intifada en PLO tegenover elkaar staan? Ja en neen.

Het ja volgt uit het bovenstaande. Het neen, dat sterker is, uit het volgende. Ook zonder dat een volksraadpleging mogelijk is en ondanks het feit dat Palestijnen door Palestijnen geliquideerd worden, staat het als een paal boven water dat de PLO representatief is voor de Palestijnen in de bezette gebieden. Arafat blijft hun man. Ik wees er hierboven al op. De PLO en Arafat geven de Palestijnen een gevoel van eigenwaarde, een zaak en een persoon waar men zich mee kan identificeren, al was het alleen maar omdat zij het schrikbeeld zijn van de vijandige bezettingsmacht.

Hoe meer de rechten en de menselijke waardigheden van personen of groepen geschonden worden, hoe sterker hun behoefte is aan identificatie. De Israëlische politiek, gericht op de ontkenning van de PLO als vertegenwoordiging van de Palestijnen, vergroot de identificatie en maakt de PLO representatiever. Hoe krampachtiger de Israëlische regering de PLO buiten de onderhandelingen in Madrid, Washington en Moskou houdt, hoe meer de Palestijnse delegatie een PLO-delegatie is.

Het optreden van de Palestijnen bij deze onderhandelingen ligt goeddeels in de lijn van de oude PLO-politiek. Opnieuw verwacht men het heil van derden, ditmaal de Amerikanen. Praten is beter dan vechten. De onderhandelingen nu lijken er eerder op gericht om de idylle van een 'nieuwe internationale rechtsorde' en de feitelijke Pax Americana in stand te houden dan op het zoeken naar een echte vrede die gebaseerd is op mensenrechten. De 'grote betrokkenheid' bij het oplossen van het conflict, welke allerwegen door regeringsleiders wordt verkondigd, is louter gebaseerd op het eigenbelang van de betrokken staten. Men balanceert tussen de betrokken partijen, nu eens in de richting van de een, dan weer wat in die van de ander opschuivend, al naar gelang de politieke wind waait. Dat regeringen en staten zich verschuilen achter slogans en vage standpunten, is niet verwonderlijk. Maar heeft 'links' veel meer gedaan?

Het wordt inderdaad tijd dat wij het eens over 'links' gaan hebben. Zoals in zo veel zaken is 'links' ten aanzien van Israël en de Palestijnen verdeeld. Wèl hebben zich merkwaardige verschuivingen voorgedaan. In 1948 stond vrijwel alles wat zich progressief noemde, min of meer achter Israël.

Thans is bijna alles links van de sociaaldemocratie - en velen daarbinnen - pro-PLO, waarbij zelfs een heel arsenaal van in wezen uiterst rechtse stellingen in het veld worden gebracht: 'zionisme is racisme', 'zionisme is fascisme', 'Israël is een pro-

dukt van het imperialisme' enz. Stellingen die de waarheid geweld aandoen en daardoor zowel de Palestijnen als de Israëli's die naar vrede met de PLO streven en de progressieve idee kwaad hebben berokkend. Er ontstond een criminalisering van Israël en het zionisme die nog lang zal door werken en zeer *reactionair* is.

Overigens ontstond Israël meer ondanks dan dankzij het (Britse) imperialisme. (Het Amerikaanse imperialisme was toen in Palestina niet actief.) Thans werken de krachten van de internationale kapitalistische belangen eerder ten gunste van de Arabische wereld dan ten gunste van Israël. Tijdens de zesdaagse oorlog in 1967, toen zowat heel Nederland een 'Ik sta achter Israël' verkondigde, trapten Philips, Shell en andere multinationals onmiddellijk op de rem vanwege hun belangen in de Arabische wereld. Men heeft helaas in progressieve kringen veelal en heel onvoorwaardelijk *partij* getrokken, zonder naar een eigen standpunt, gebaseerd op progressieve beginselen, te zoeken.

Dit 'partij kiezen' is op zich een vreemde verschuiving. Tot aan de eerste wereldoorlog (1914) namen socialisten in de eerste plaats een internationaal standpunt in bij conflicten tussen staten en volken. Het partij kiezen voor het eigen land (vaak was het meer een keuze tegen de vijand van dat land) van socialistische partijen in 1914 en van een aantal anarchisten tijdens de oorlog, werd, ook door henzelf, als een diepe nederlaag ervaren. Het internationalisme had het verloren. Sindsdien is partij kiezen in de mode gekomen bij links. Vóór de Sowjet-Unie, vóór China, vóór Cuba, vóór de PLO. Het zoeken naar een eigen progressief en internationalistisch geluid wordt soms zelfs als een soort verraad gezien!

Nu kan men tegenwerpen, zeker ten aanzien van de Palestijnen, dat het in de eerste plaats gaat om solidariteit met onderdrukten en vluchtelingen zonder uitweg. Dat is waar en solidariteit is een centrale peiler in het anarchisme. Ik zelf hanteer graag een omschrijving van het anarchisme, afkomstig van Max Nettlau, waarin de solidariteit centraal staat. Maar deze spreekt van *intelligente* solidariteit, niet van blinde. En dat laatste is al te vaak het geval bij links, of het nu om de PLO gaat of om iets anders.

Blinde solidariteit met Israël kom je bij links overigens ook nog tegen. En dan zijn er, zeker in Nederland, nogal wat progressieven die met een verscheurde loyaliteit zitten. Ze willen Israël behouden, maar geen 'blanco cheque' geven, zien de PLO als een nationale bevrijdingsbeweging. En om een nationale bevrijdingsbeweging kun je als progressief Nederlander nu eenmaal niet heen. Maar is dat wel zo?

BEVRIJDINGSBEWEGING

Hierboven heb ik betoogd dat de PLO geen nationale bevrijdingsbeweging was. Daarbij bleef in het midden of zo'n beweging wel zo links was. Het wordt nu tijd de heilige koe van 'nationale bevrijdingsbeweging' te slachten. Ook hier hebben wij met een verschuiving te maken. Nationale bevrijdingsbewegingen werden in de afgelopen decennia, ook nadat zij aan de macht waren gekomen, zowel door links als rechts, bijna automatisch in een progressieve hoek geplaatst. Dat is wel anders geweest.

In de vorige eeuw werd het socialistische gedachtengoed, en zeker het anarchistische, voor een groot deel gevormd in confrontatie met de idee van nationale bevrijding en nationale vooruitgang. Proudhon, Bakoenin en Marx zetten zich af tegen de ideeën van nationale bevrijders. In die dagen belichaamd door mensen als Garibaldi en Mazzini, grote idealisten die voor de nationale bevrijding van het verdeelde en door buitenlandse grootmachten over-

heerste Italië streden. Was de nationale vrijheid eenmaal daar, dan zouden de andere vraagstukken - lees het sociale - wel volgen, zo meenden zij.
Bakoenins geschriften tegen de opvattingen van Mazzini zijn voor zijn anarchisme wel net zo belangrijk als zijn polemieken met Marx. En in deze kwestie waren Marx en Bakoenin het aardig met elkaar eens. Marx zelf schreef een uiterst kritisch stuk tegen Simon Bolivar, de grote nationale (continentale) bevrijder van Spaans Amerika van het koloniale juk.
Tegenover de nationale strijd plaatsten de socialisten de sociale en de economische, dat wil zeggen de internationale klassenstrijd. Solidair waren zij met volken (Ieren, Polen) die onderdrukt werden, maar niet met het nationalisme van Poolse en Ierse vrijheidsstrijders. Nationale bevrijding leidde tot nieuwe - en vaak ergere - sociale onderdrukking van de arbeiders.
De verschuiving begon na de eerste wereldoorlog, toen de Russische communistische machthebbers uit politieke overwegingen - afbreuk doen aan de Britse en Franse politieke macht in de wereld - nationalistische bewegingen in de koloniale landen begonnen te ondersteunen. Een tegengeluid lieten de anarchisten horen. Zo verzetten zij er zich tegen, toen de communisten aan de naam van de door hen gedomineerde *Liga tegen het Imperialisme* toe wilden voegen "... en voor nationale bevrijding". Geen nationale, maar economische strijd en sociale bevrijding van de arbeiders in de kolonialiserende en in de gekolonialiseerde landen, was hun standpunt.
In socialistische discussies over Palestina kwam je vóór de tweede wereldoorlog nog wel eenzelfde geluid tegen: joodse en Arabische arbeiders samen tegen Britse, joodse en Arabische kapitalisten en grondbezitters. Het is nu een illusie geworden. Achter de opvatting van de klassenstrijd stond bij de anarchisten echter een fundamenteler idee, die van de gerechtigheid. Vandaag de dag heeft deze de vorm van strijd voor mensenrechten gekregen.

Vanuit de mensenrechten - opgevat in hun volle omvang en ondeelbaarheid - dient het Palestijns-Israëlische probleem dus te worden benaderd. Abstract partij kiezen maakt dan plaats voor een aantal concrete en samenhangende standpunten. De PLO, zijn politiek en die van Israël komen dan niet centraal te staan. Wèl mensen en hun rechten. In het conflict worden rechten van Palestijnen en van Israëli's geschonden en, erger nog, ontkend.
Bij de Palestijnen worden tal van rechten geschonden. Het belangrijkste is dat hun recht op een eigen Palestijnse identiteit - met het recht over hun eigen politieke lot te beslissen - ontkend wordt. En zolang het bestaan van Israël niet als normaal wordt beschouwd in de Arabische wereld, wordt het recht van Israëli's op hun identiteit niet erkend, het recht op vrede en vrijwaring van angst wordt geschonden.
Oppervlakkig gezien lijkt dit standpunt uit te monden in de bekende opvatting van 'land voor vrede'. Toch is dat niet zo. Bij land voor vrede is sprake van concessies en compromissen: wat de één wint, wordt door de ander als een verlies opgevat. Vanuit de mensenrechten-optiek ligt dat anders. Mensenrechten vullen elkaar aan en versterken elkaar. Vrede voor Israel *versterkt* de strijd voor de Palestijnse mensenrechten. Erkenning van de mensenrechten van de Palestijnen *vergroot* het Israëlische recht op vrede. Zodoende zie ik zaken als het intrekken van de 'zionisme is racisme' resolutie, herstel van diplomatieke relaties en erkenning van Israël niet als evenzovele nederlagen voor de Palestijnen, maar als overwinningen van de mensenrechten van Israëli's èn Palestijnen.

Nu wordt er voortdurend geschermd met Israël's recht op vrede, met de toevoeging "binnen veilige en verdedigbare grenzen". Ook de Nederlandse regeringen verkondigen dit. Inderdaad is Israël zonder de Westbank een uiterst kwetsbaar land, veel kleiner dan Nederland, met veel langere grenzen en in het midden niet veel breder dan de afstand van Alkmaar tot de Noordzee.

Maar wat zijn 'veilige en verdedigbare' grenzen? Een peloton polsstokspringers kan de Jordaan, die nu voor een 'veilige en verdedigbare' grens wordt gehouden, wel nemen. Een omschrijving van het hele begrip grens als "de lijn die gevormd wordt door de verzameling van punten waar een staat ophoudt zijn eigen veiligheid en verdedigbaarheid te garanderen" lijkt mij nog zo gek niet. En in een tijd van kernwapens en raketten kan men die lijn wel vervangen door de oppervlakte en die omvat dan het hele grondgebied, óók van staten die vele malen groter zijn dan Israël. Veilige grenzen zijn grenzen die slechts een administratieve betekenis hebben en niet hoeven te worden verdedigd. Zo'n grens is voor Israël voorlopig nog een droom, wat geen reden is om die droom te koesteren en naar verwezenlijking ervan te streven.

Zolang dergelijke veilige grenzen ontbreken, is een staat in de huidige internationale samenleving relatief veilig als het de militaire macht van zijn buren niet hoeft te duchten en machtige bondgenoten heeft. Het laatste bezit Israël, het eerste zou het hebben als op de Westbank een Palestijnse mini-staat ontstond (het hele gebied is overigens niet veel groter dan de provincies Gelderland en Overijssel).

En wat te doen met de pretentie van helaas zo velen in Israël, dat men recht heeft op 'Judea en Samaria' omdat "God ons dit land beloofd heeft"? Ik heb altijd de neiging om dan te zeggen: "Dat heb Ik helemaal niet beloofd". Verstandiger is misschien om op de oude joodse wijsheid te wijzen: je mag het even vasthouden, het is maar geleend. Israël heeft het nu wel lang genoeg geleend. Nog beter is het om duidelijk te maken dat deze aanspraken in strijd zijn met het zionistisch ideaal. Ook hier heeft zich een merkwaardige verschuiving voltrokken. Ik ken een politieke prent van kort voor de tweede wereldoorlog. Een groepje opgejaagde joden vindt nergens een toevlucht en verzucht: "Lieve Heer, Wij zijn nu vijfduizend jaar het uitverkoren volk geweest. Mag een ander het nu alsjeblieft eens zijn"? Het zionisme wilde niet alleen een eind maken aan de vervolgingen. Het wilde van de joden een volk maken als alle andere, een gewoon volk met een eigen land waarin men niet iets bijzonders was.

In de eerste jaren van de staat Israël was de vreugde over het een-normaal-volk-zijn bijna een obsessie. Zelfs het ontstaan van een zelfkant van de maatschappij werd met vreugde begroet. Uit brieven van een nicht van mij klonk iets door van "hoera, we hebben een dief!". Israël was inderdaad normaal geworden. De aanspraken op de Westbank berusten op een ontkenning van het joodse volk als een normaal volk. Het land is 'beloofd'. Dan is men weer een uitverkoren volk. Voor mij is het een teken dat ook in dit opzicht het zionisme de normale weg van zoveel nationale bevrijdingsbewegingen is gegaan, van idealisme naar nationalistische aanspraken en onderdrukking.

MENSENRECHTEN

De zaak van de mensenrechten wordt door nog twee redeneringen schade berokkend. De eerste is: "maar Israël is toch een democratie". De tweede: "maar in de Arabische wereld vinden toch veel ernstiger schendingen van de mensenrechten plaats, gebeuren veel gruwelijker dingen". Als feitelijke constateringen zijn beide beweringen juist. De Israëlische samenle-

ving is democratischer, vrijer, opener en meer egalitair dan alle andere rond de Middellandse Zee; Spanje, Frankrijk en Italië, waar sociaaldemocraten aan de macht of mede aan de macht zijn, incluis.
Israël kent geen Saddam Hoessein of Ghadafi. Het lot van de Koerden en de zwarten in Soedan is gruwelijker dan dat van de Palestijnen. De kolonisatiepolitiek van Marokko in de Westelijke Sahara is omvangrijker dan de Israëlische in de bezette gebieden. Saoedi-Arabië is theocratischer dan Israël. Syrië is in één van zijn mooiste steden, Hama, gruwelijker tekeer gegaan dan Israël in de Palestijnse dorpen. Het is allemaal waar en het is nuttig om het steeds onder de aandacht te brengen, vooral als tegengif tegen de criminalisering van Israël en het zionisme. Alsof het erger zou zijn dat een Arabier in een Israëlische gevangenis gemarteld wordt dan in de gevangenis van een Arabisch land. Maar deze feiten mogen nooit een maatstaf zijn bij de beoordelingen van Israëlisch optreden. Dan relativeert men zijn maatstaf en vervagen alle normen. Men kan tenslotte alles goedpraten, want "Auschwitz was erger". En daarmee maakt men dan Auschwitz tot zijn eigen maatstaf. Mensenrechten zijn absoluut en daarom norm en maatstaf.
Ten aanzien van het *democratisch* karakter van Israël geldt hetzelfde. Het is goed het naar voren te halen tegenover de opvatting dat zionisme een vorm van fascisme is, een zionistische staat een fascistische. Maar als men schendingen van de mensenrechten gaat relativeren met opmerkingen als "Israël is toch een democratie", "Israël is toch een rechtsstaat", dan is het enige antwoord: des te erger. Het feit dat een land een democratische staatsinrichting heeft, garandeert niet dat er geen fascistische middelen worden gebruikt. Zeker niet als het gaat om het behouden van een koloniale positie. Denk aan Frankrijk in Algerije (één miljoen slachtoffers), denk aan Nederland in Indonesië, denk aan Vietnam. Als er vergelijkingen moeten worden gemaakt, vergelijk dan het Israël van vóór de bezetting van de Westbank met het Israël van nu. Dan is er achteruitgang in democratie en mensenrechten, en in publieke moraal.
Sharon is daar een duidelijk symbool van. Ondanks zijn verantwoordelijkheid voor de moordpartijen in de Palestijnse kampen bij Beiroet kan hij rustig een politieke carrière maken. Men heeft de moordpartij met het gebeurde in de nazi-kampen vergeleken. Ten onrechte uiteraard.
Het was dit: gewapende benden, er op uit trekkend om ongewapende burgers, mannen, vrouwen en kinderen aan te vallen en te doden, konden hun gang gaan, zonder dat de verantwoordelijke autoriteiten tussen beide kwamen of wensten te komen. En dat lijkt mij een redelijke omschrijving van een *pogrom*. En het woord pogrom is na woorden die betrekking hebben op de vernietiging onder Hitler, wel het meest gruwelijke uit de joodse geschiedenis. Dat in het eens zo idealistische en humanitaire Israël iemand die verantwoordelijk was voor een pogrom, een serieuze kandidaat kan zijn voor het leiderschap van een regeringscoalitie, is een verschuiving die te denken geeft.
Nu kent Israël een mensenrechtenbeweging en strijdt Vrede Nu, die tienduizenden op de been heeft gebracht tegen de politiek van zowel Shamir als die van de socialisten. Ik ben daar erg blij mee. Maar het is niet voldoende. De vredesactivist Abi Nathan is onlangs veroordeeld wegens zijn openlijke contacten met de PLO. De Nederlandse Liga voor de Rechten van de Mens heeft hiertegen, evenals talrijke zusterorganisaties in andere landen, geprotesteerd en de artikelen van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens aangevoerd, waarmee deze veroordeling in strijd was. Maar waarom vindt zijn voorbeeld zo weinig navolging? In-

dien duizenden Vrede Nu activisten eens openlijk in contact traden met de PLO en zich voor de rechter lieten slepen? En als zij daarbij de steun vroegen van iedereen in en buiten het land, die wel pro-Israël is, maar tegen de Israëlische politiek ten aanzien van de Palestijnen? Het zou misschien een doorbraak kunnen worden.

De enige werkelijke doorbraak die tot nog toe in al die jaren heeft plaatsgevonden, kwam van bovenaf. Van president Sadat van Egypte. Door naar Jerusalem te gaan en daarmee - al voordat hij vrede had gesloten - Israël te aanvaarden, als volksgemeenschap, als staat. Hij werd prompt verketterd in de Arabische wereld en voor de PLO werd hij de Grote Verrader. Egypte werd een uitgestotene in het anti-Israël kamp.

Toch is Sadat door zijn gang naar Jerusalem de enige geweest die iets voor de Palestijnen heeft gedaan. Egypte is al lang weer terug in de Arabische wereld en de PLO heeft allang ten aanzien van Caïro weer eens een draai van 180 graden gemaakt. Maar over de wijsheid van Sadat heeft men weinig nagedacht. Ik heb mij nooit illusies gemaakt over de toestanden in Egypte onder Sadat. Maar zijn verschijning in een wit pak tegen een zwarte avondhemel uit het vliegtuig in Israël is voor mij een van de weinige werkelijk historische televisie-gebeurtenissen geweest. Historischer dan alle besprekingen die zich nu gaan voortslepen van Madrid naar Washington, van Moskou naar ik weet niet waar, met alle groten der wereld erbij of er om heen.

VREDE

Waarom volgt Arafat zijn voorbeeld niet? Waarom biedt hij niet aan om naar Jerusalem te komen teneinde Israël volledig te accepteren en vrede te sluiten? En waarom gaat hij, als zijn aanbod geweigerd wordt, er niet in het geheim heen om er zich ongewapend te vertonen en in het openbaar zijn aanbod te herhalen?

Wat kan hem overkomen? Hij kan vermoord worden. Per ongeluk, met opzet of per ongeluk-met opzet. Dan heeft de PLO een martelaar waar de wereld en Israël niet omheen kunnen. Hij kan als staatsgevaarlijk gevangen worden gezet, al dan niet na een gerechtelijk vonnis. Dan heeft de PLO zijn eigen Mandela. Hij kan het land uitgezet worden. Daarmee erkent Israël dat het de leider van de 'terroristische PLO' moet laten lopen. En hij kan weer terugkomen. Velen zullen mijn idee dwaas vinden. Dat waren de dwaze moeders in Argentinië ook. Het voorbeeld van hun dappere geweldloosheid zou ik de intifada eveneens in overweging willen geven.

Bij dit alles draait het volgens mij wèl om het volledig accepteren van Israël, inclusief het zionisme, en een vrede waarbij de grenzen van vóór 1967 en niet die van het oude verdelingsplan uit 1947 uitgangspunt zijn van de grensafbakening. Dat komt neer op een Palestijnse mini-staat. En een bestendiging van het in brokken vallen van de Palestijnse gemeenschap, zoals ik dat hierboven schetste.

En de vluchtelingen dan in de kampen van Libanon, in de Gazastrook, in Jordanië? Hebben zij dan geen rechten? Vanzelfsprekend hebben zij die, maar niet het recht dat zij het liefst willen: terugkeer naar hun oorspronkelijke haardsteden in Israël waar nu andere mensen wonen. De vluchtelingen - of zij al dan niet vrijwillig gevlucht zijn, doet er niet toe - is groot aanrecht aangedaan. Maar men kan onrecht nooit herstellen met nieuw onrecht, door anderen onrecht aan te doen. Bovendien is aangedaan onrecht niet eeuwig overdraagbaar van generatie op generatie.

Loyale integratie in de Israëlische gemeenschap is het laatste wat zij willen. Hun terugkeer zou van Israël een Libanon maken. Recht op integratie in andere

Arabische landen is het enige perspectief. Dit recht wordt hen door de Arabische staten waar zij verblijven - met uitzondering van Jordanië - niet gegeven. Zelf wijzen zij er op dat zij Palestijnen zijn, geen Syriërs, Irakezen, Jordaniërs of Libanezen. Dat is waar. Maar als Ieren, Oost-Europeanen, Italianen zich in de Verenigde Staten konden integreren met behoud van een stuk eigenheid, als wij van de Nederlandse samenleving hetzelfde verlangen voor Surinamers, Turken en Marokkanen, dan mogen wij iets dergelijks ook van de Arabische landen verlangen.

Onze eeuw is er een van vluchtelingen, verdrijvingen en hele volksverplaatsingen. Na de eerste wereldoorlog werden een paar miljoen Grieken en Turken uit gebieden waar zij eeuwenlang, soms duizenden jaren, gewoon hadden, verdreven en 'uitgeruild'. Na de onafhankelijkheid van India en Pakistan verhuisden ongeveer twintig miljoen mensen van het ene land naar het andere. Aan het eind van en na de tweede wereldoorlog verlieten - gevlucht of verjaagd - zeker twaalf miljoen Duitsers en Sudetenduitsers hun geboortegrond. Integratie in een nieuwe omgeving maakt aangedaan leed niet ongedaan, maar herstelt wel hun rechten. Het enige dat men verder kan zeggen is dat uitroeiing nog gruwelijker is.

In het Midden-Oosten zijn er slechts twee landen waar men Arabische vluchtelingen op grote schaal heeft opgenomen en geïntegreerd: Jordanië en Israël. Jordanië de Palestijnen, Israël joodse Arabieren uit praktisch alle Arabische landen, zoals Jemen, Irak, Marokko en Tunesië. Wie opmerkt dat het hier om joden en niet om Arabieren gaat, plaatst zich op een zionistisch standpunt.

Opkomen voor het recht van de Palestijnen in de kampen om zich te kunnen integreren in andere Arabische landen, zoals Ieren, joden en Armeniërs in de Verenigde Staten konden, lijkt mij een progressieve bijdrage aan het oplossen van het conflict. Voor het overige zal de oplossing uiteindelijk wel die van de Pax Americana zijn, met een Palestijnse mini-staat in of in een deel van de bezette gebieden.

Ik zal blij zijn met de vrede, nog verheugder over het einde van de terreur van Israël in de bezette gebieden tegen mensen. Een linkse, laat staan een libertaire oplossing zal het niet zijn. Waarschijnlijk loopt de grens dan dwars door Jerusalem en zelfs dwars door de oude stad, want de klaagmuur zal wel Israëlisch blijven. Ik houd van steden, ze hebben, als het echte steden zijn en dat is Jerusalem, een eigenheid die nergens anders bestaat. Verdeling symboliseert de nederlaag. Maar wie weet wordt er ooit gestreden voor een hereniging, niet op grondslag van Israël of een PLO-staat, maar op grond van het federalisme.

IN MEMORIAM DOLF BOOIJ (1910-1992)

Half januari overleed onverwacht onze geestverwant Dolf Booij. Hij was bijna 82 jaar. Booij is zijn leven lang actief geweest in de libertaire beweging, vooral als administrateur.
Voor de oorlog was hij vertegenwoordiger in IJmuiden van de VAU, de uitgeverij rond Henk Eikeboom, met wie hij overigens in 1937 meewandelde in de protestmars door Nederland (zie daarover de biografie van Eikeboom door Pszisko Jacobs).
Na de oorlog sloot hij zich met onder meer Wim Jong en Han Kuijsten aan bij de antimilitaristische ANVA, waarvan hij enige tijd penningmeester was. We wensen zijn vrouw Betty veel sterkte toe. (Red.)

DE KIBBOETS IN DE ISRAËLISCHE SAMENLEVING

Bas Moreel

Door de twijfelachtige faam die Israël de laatste tijd geniet, hebben ook de kibboetsen een deel van hun glans verloren. Ten dele ten onrechte, omdat veel kibboetsbewoners actief zijn in campagnes tegen, bijvoorbeeld, het confrontatie- en nederzettingenbeleid van de overheid en rechtse groeperingen. Op het ogenblik bevinden de kibboetsen zich in een omgeving die hen vreemd is en vaak zelfs vijandig bejegent.

De eerste kibboetsen ontstonden in het kader van het streven naar een veilig tehuis voor joden na eeuwen vervolging, verjaging of 'eenvoudige' discriminatie. De vorming van een joodse staat was daarbij iets voor een verre toekomst en zoveel mogelijk in harmonie met de Palestijnen die al in het land woonden. Het was niet de bedoeling dat die Palestijnen tweederangs burgers zouden zijn met minder rechten dan de joden. Verondersteld werd dat zij hun eigen staat en voorzieningen zouden hebben. Onder die omstandigheden konden de joodse organisaties zonder bezwaar exclusief zijn. In ieder geval stond het land nog onder Brits bestuur.

Door de uitroeiing van de joden in het Derde Rijk en de tweede wereldoorlog met de daarop volgende dekolonisatiebeweging, kwam de joodse staat veel eerder tot stand dan eerst was verwacht. Er ontstond een als het ware ongecontroleerde migratiebeweging naar Israël - dat hiervoor helemaal niet klaar was, materieel noch psychisch.

De immigranten overigens ook niet. Terwijl de pioniers van vóór de tweede wereldoorlog een zeker ideaal voor ogen stond van een ander soort samenleving dan die welke zij verlaten hadden en zij daarbij op moeilijke tijden rekenden, waren de nieuwe immigranten puur vluchtelingen die veiligheid zochten. Zeker de sefardische joden uit het Middellandse-Zeegebied was de gedachte van gemeenschappelijk bezit volkomen vreemd. Voor hen was persoonlijk bezit belangrijk: het gaf status en onafhankelijkheid (vgl. Lieblich). Anderzijds kwamen uit Europa nog maar weinig immigranten die gevormd waren in de socialistische joodse jeugdbewegingen, zoals eerst het geval was geweest. Het gevolg was dat, terwijl de bevolking als geheel met ca. honderd procent toenam, de kibboetsen maar dertien procent groeiden. Als gevolg daarvan daalde het aantal kibboetsbewoners als percentage van de totale bevolking van 7,2 procent in het topjaar 1947 tot ca. 3,2 procent nu (Kanari).

ANARCHISME

Als belangrijkste elementen in het kibboetsleven worden in het algemeen beschouwd:

- gemeenschappelijk bezit van de produktiemiddelen, inclusief de salarissen van dokters en anderen die buiten de kibboets werken;
- iedereen levert een werkprestatie voor de kibboets 'naar vermogen';
- de kibboets voorziet zoveel mogelijk in de basisbehoeften van alle leden en hun kinderen (Magid).

Daarnaast roteren de functies regelmatig, althans in principe, om ongelijkheden zoveel mogelijk tegen te gaan.

Vrijwel alle kibboetsen hebben verbindingen met politieke partijen: de 167 bij de TAKAM of United Kibbutz Movement aangesloten kibboetsen met de Arbeiderspartij, de 83 Kibbutz Artzi kibboetsen met de radicalere Mapam, de 16 religieuze Kibbutz Dati vormen de linkervleugel van religieuze bewegingen. De cijfers zijn van 1989. De in totaal 270 kibboetsen hadden toen 127.000 leden, gemiddeld dus 470. De werkelijke grootte lag tussen 1630 en minder dan honderd. Honderdvijftig tot tweehonderd wordt als minimum voor levensvatbaarheid beschouwd. De kleinere kibboetsen zijn veelal agrarisch, de andere meestal gemengd agrarisch en industrieel (Lanir).

Anarchistische kibboetsen zijn er niet, maar in kibboetstijdschrift *Kibbutz Trends*, in 1991 ontstaan uit een fusie tussen het TAKAM tijdschrift *Kibbutz Studies* en het Kibbutz Artzi tijdschrift *Kibbutz Currents*, vind je artikelen van anarchisten als Avraham Yassour en Ya'acov Oved. In het voorwoord van het laatste nummer van Kibbutz Studies (nr. 33, oktober 1990) noemt redacteur Simon Mahler als één van de inspiratiebronnen de theorieën van Kropotkin, want wederzijdse hulp wordt beschouwd als een van de onmisbare elementen in het kibboets-leven.
De eerste religieuze kibboets werd in 1931 gesticht, ruim twintig jaar na Degania, de eerste seculier socialistische, in 1909. Eind 1990 werd dat gevierd, onder andere met een symposium, hoe kan het anders. Een van de onderwerpen was de crisis in de kibboetsbeweging: economisch doen de kibboetsen het ook in de moeilijke jaren 1986-1990 beter dan de privé-bedrijven - althans, er zijn tot 1989 geen kibboetsen failliet gegaan (misschien dankzij overheidssteun - dus toch) en daartegenover duizenden particuliere bedrijven (Maron). Bovendien is hun productiviteit als regel aanzienlijk hoger dan in particuliere bedrijven. (Omdat zoveel geld aan gemeenschappelijke zaken wordt besteed, krijgen kibboetsleden echter minder in geld uitgekeerd dan elders het geval is.)
Maatschappelijk spelen de kibboetsen volgens sommigen echter haast niet meer mee, hebben zij nog nauwelijks invloed op het maatschappelijk leven. Baruch Kanari meet de daling in invloed af aan het aantal parlementsleden, afkomstig uit een kibboets: 25 in 1955, acht in 1981. Ook in het economische leven zouden nog maar weinig kibboetsleden topposities innemen. In het leger zouden zij nog wel bovenproportioneel vertegenwoordigd zijn, misschien een uitloper van de kibboetstraditie beschikbaar te zijn voor de verdediging van het nieuwe thuisland. Anderzijds lees je dat, gezien de wreedheden waaraan leden van de strijdkrachten zich ongestraft hebben kunnen schuldig maken, en de oorlog in Libanon, steeds minder dienstplichtigen uit kibboetsen bereid zijn een officiersopleiding te volgen (Keller, 35).

Een van de verschijnselen die als verontrustend worden gezien, is het feit dat de helft van de jongeren die in een kibboets zijn opgegroeid, voor een leven buiten de kibboets kiest. Ten dele is dat vanwege de grotere individuele keuzevrijheid wat betreft persoonlijk bezit, opleiding en werk buiten de kibboetsen. De kibboetsen voorzagen oorspronkelijk in praktisch alle behoeften in natura. Dat gebeurt nu voor ongeveer de helft in geld, zodat de leden meer hun eigen prioriteiten kunnen stellen. De keuzemogelijkheden wat betreft werk zijn in een kibboets beperkter doordat er minder soorten werk zijn dan daarbuiten. In kleine en zuiver agrarische kibboetsen is de keuze al heel beperkt.
Eliezer Ben-Rafael heeft vastgesteld dat, afgezien daarvan, het vertrek van jongeren uit de kibboetsen een zeker patroon vertoont. Uit kleinere kibboetsen vertrek-

ken jongeren vaak omdat er te weinig leeftijdsgenoten zijn en daardoor te weinig sociaal contact. Anderzijds is er vaak wèl werk en komt een aantal later terug. In grotere, gevestigde kibboetsen komen voor de eerste kinderen van de tweede generatie wel arbeidsplaatsen vrij, maar voor hun jongere broers en zusters niet, ook niet op termijn doordat de oudere kinderen niet zo gauw plaats maken. Het moment van keuze ligt na de militaire dienst, die voor vrouwen en mannen verplicht is. Veel kibboetsen geven de jongeren na de militaire dienst echter één of twee jaar uitstel. In die tijd kunnen zij proberen of het hen elders beter bevalt of gaan reizen (Ben-Rafael, 130e.v.).

Privé-bezit heeft de verhoudingen in de kibboetsen vaak geen goed gedaan. Dikwijls begon het met het smartegeld dat de Bondsrepubliek aan individuele joden heeft uitbetaald en dat velen tegen de regels in geheel of gedeeltelijk voor zichzelf hielden. Hetzelfde gebeurde met giften en erfenissen van buiten. Het komt nu voor dat kibboetsleden een eigen bankrekening hebben en zelfs aandelen. De kibboetsen zelf zijn vaak ook met hun geld de markt opgegaan, onder andere om zich te beschermen tegen de inflatie in het begin van de jaren tachtig, welke soms in de drie cijfers liep. Zelfs gingen in 1982 geruchten dat de Kibbutz Artzi Federatie meedeed aan de oprichting van een bank in New York (Ben-Rafael, 135e.v.).
Geprobeerd is mensen in de kibboets te houden of in grotere aantallen aan te trekken door de regels te versoepelen, wat veelal neerkwam op grotere individualisering (en minder saamhorigheid en solidariteit): in eigen huis eten in plaats van in de gemeenschappelijke eetzaal, de kinderen in het ouderlijk huis in plaats van in aparte kinderhuizen, mogelijkheden om buiten de kibboets te werken (de verdiensten blijven daarbij echter tot nu toe geheel naar de kibboets gaan), uitbreiding van de mogelijkheid een hogere opleiding te volgen (ten delen ook nodig voor de kibboetsindustrieën; trouwens, de agrarische technieken staan in de kibboetsen ook op een hoog peil: in 1985 had 40 procent van de kibboetsleden een hogere opleiding), verder een grotere uitkering in geld in plaats van in natura (50 procent). Bij dat alles is echter tot nu vastgehouden aan gelijke 'salariëring' voor iedereen en worden bijvoorbeeld overuren niet uitbetaald: wie zal zeggen dat een ander in minder uren niet evenveel of meer presteert en is het billijk iemand meer te geven omdat hij of zij meer talenten heeft? (Magid).

KRITIEK

De schrijver Amoz Oz vindt dat de kibboetsen te ver zijn gegaan in hun aanpassing aan egoïstische eisen. Hij vindt dat degenen die in de jaren 1960-1980 in de kibboetsen de toon hebben aangegeven, een grote verantwoording op zich hebben geladen, ondanks hun goede bedoelingen. Niettemin houden de kibboetsen veel plussen. Waar vind je zoveel gevoel voor verantwoordelijkheid voor het dagelijks leven als in de kibboetsen (vgl. het verslag van een bezoek van een groep inwoners uit Chicago)? Bij protesten tegen onbehoorlijke overheidsmaatregelen en andere ongerechtigheden zijn de kibboetsbewoners meestal oververtegenwoordigd (Keller, 35). Bij gebrek aan onderzoeksgegevens kun je twisten of de kibboetsen hun bewoners veranderen of dat zij een ander type mensen aantrekken (vgl. het interview met de zeer negatieve Yeshayahu Leibovitz en het commentaar van Elisha Shapira).

Anderzijds zijn er kibboetsen gevestigd op de Golanhoogten en indertijd in de Sinaï. Dat kan echter niet op rekening van de kibboetsbeweging als geheel worden

geschreven: er zijn ook kibboetsen die geweigerd hebben zich daar te vestigen. Ook kan het eigenlijk niet dat de kibboetsen na zoveel jaren nog steeds 'alleen voor joden' zijn, al staat dat wel ter discussie (vgl. de artikelenserie in Kibbutz Currents nr. 2, augustus 1988, p. 19-28). Overigens had *de Volkskrant* op 12 februari jl. een bericht "Palestijnen willen op Westoever kibboets stichten". In het berichtje zelf was sprake van het oprichten van een collectieve boerderij naar Israëlisch model.

De zeer kritische redacteur Adam Keller van het in Tel Aviv verschijnende maandelijkse bulletin *The Other Israel* schrijft in zijn uitstekende *Terrible Days* dat de kibboetsen actief moeten werken aan een verandering van de Israëlische maatschappij en daarbij ook zelf moeten veranderen: een instituut dat socialistische en humanistische waarden verkondigt, kan niet een geïsoleerde enclave blijven in een maatschappij die dagelijks het tegenovergestelde in praktijk brengt. Als de kibboetsen niet - door invloeden van binnen of van buiten - alles wat hen uniek maakt, verloren willen zien gaan, zullen zij een actieve rol moeten gaan spelen in de verandering van de Israëlische maatschappij. Daarvoor zullen zij ook zelf aanzienlijk moeten veranderen (p. 39).
Terwijl de kibboetsen tot ca. 1948 het getij in het algemeen mee hadden, moeten zij nu echter tegen de grote stroom ingaan. Niet dat de hele Israëlische maatschappij even anti-kibboets is als een Jitsjak Sjamir - Amoz Oz gelooft zelfs dat er momenteel meer *kibbutzniks* buiten de kibboetsen te vinden zijn dan er binnen.

Ongetwijfeld zal er in de verhoudingen veel veranderen door de massale immigratie uit de voormalige Sowjet-Unie. Eind 1990 werd daardoor een bevolkingstoename van 25 procent in twee jaar verwacht. De kibboetsbeweging streefde naar een opname van 5000 gezinnen in 1991. De belangstelling voor aansluiting bij een kibboets bleek bij deze immigranten groter dan aanvankelijk verwacht (Magid). Het zou dus kunnen zijn dat deze nieuwe immigratiegolf de kibboetsbeweging een duwtje in een goede richting gaat geven.

LITERATUUR

Encyclopaedia Judaica, Jerusalem 1971. - Baratz, Joseph, One of the Founding Fathers Recalls the Early Years of Degenya, in: *Kibbutz Studies* nr. 33, oktober 1990, p. 27-29. - Ben-Rafael, Eliezer, *Status, Power and Conflict in the Kibbutz*; Aldershot (GB) 1988. - Hadari-Ramage, Yona, Yeshayahu Leibovitz on Kibbutz, in: *Kibbutz Trends* 1991/2, p. 28-31. - Kanari, Baruch, Involvement of Kibbutzim in Society at Large, in: *Kibbutz Studies* nr. 27, september 1988, p. 32-37. - Keinon, Herb, Kibbutz Living for Chicago's Poor, in: *Kibbutz Trends*, 1991/3-4, p. 15-17.- Keller, Adam, *Terrible Days. Social Divisons and Political Paradoxes in Israel*; Amstelveen 1987. - Lanir, Joseph, *The Kibbutz Movement. Survey and Data*. Efal (Israel), 3rd. ed., 1989. - Lieblich, Amia, From Ma'abara to Kibbutz, in: *Kibbutz Currents*, nr. 2, augustus 1988, p. 62-64. - Magid, Joel, Fading or Flowering, in: *Kibbutz Trends* 1991/1, p. 47-49. - Shapira, Elisha, A Challenge to Yeshayahu Leibovitz, in: *Kibbutz Trends* 1991/2, p. 32-34. - Shimshon, Arad, 'De kibboets heeft geen nieuwe mens voortgebracht' (Amoz Oz), in: *NRC-Handelsblad* 2-12-1991. - Souchy, Augustin, *El nuevo Israel. Un viaje a Kibutzia*; Mexico 1954. - idem, *'Vorsicht, Anarchist!'. Ein Leben für die Freiheit. Politische Erinnerungen*; Darmstadt 1977, 286 p. Heruitgave Reutlingen 1982. - idem, *Reise durch die Kibbutzim*; Reutlingen 1984. - Yassour, Avraham, *On Equality*. Getypt manuscript; Haifa z.d.
Tijdschriften: Kibbutz Currents (Tel Aviv), - 1990. Kibbutz Studies (Tel Aviv), - 1990. Kibbutz Trends (Tel Aviv), - 1991.

HET OVERLEVEN VAN MAATSCHAPPELIJKE VERBANDEN EN DE KIBBOETS

Thom Holterman

In zijn essay getiteld 'Tussen maatschappij en staat' (1950) werkt de joodse cultuurfilosoof Martin Buber het onderscheid tussen het sociale en het politieke beginsel uit. Het essay heeft hij toegevoegd aan zijn boek Paden in utopia.
De wortels van het denken over de verschijnselen, die aanleiding geven tot het spreken over de scheiding tussen het sociale en het politieke, liggen in een ver verleden. Beide beginselen vormen de lijnen om zowel de functie van het kibboets-systeem als van de staat te begrijpen.
Gelet op het bovenstaande schenkt Buber aandacht aan wat ook in de huidige tijd in discussie is: a) de aandrang om in grotere omvang van intermenselijke verbanden (het sociale element) gebruik te maken en daardoor de staat terug te dringen, en b) het aanpakken van de bedreigende politieke overmaat (het politieke element).

Het sociale element in de beschouwing van Buber verwijst naar het beginsel van het geborgene. Dit kan in een veelheid van intermenselijke verbanden tot uitdrukking komen, zoals de huiselijke gemeenschap, de werkplaats, de buurtschap, de gemeente. Hier is het aanspreken van het 'maatschappelijk middenveld' en het decentralisatiestreven te herkennen. Het sociale houdt een verwijzing in naar 'veelheid' en wel die van de verschijningsvormen van maatschappelijke verbanden.
Het is bij de behandeling van de talloze verschijningsvormen waarin het sociale zich uitdrukt, niet verwonderlijk een verwijzing naar de Duitse auteur Althusius (1557-1638) te vinden. Want in de bespreking van de organisatie van het sociale leven verschaft die namelijk de *consociatie* een belangrijke plaats. De consociatie is een bewust in het leven geroepen of een impliciet verband, waarbinnen de leden zich jegens elkaar verplichten tot wederkerige uitwisseling van alle voor het sociale leven nuttige en noodzakelijke dingen. De verbanden, de consociaties, waarvan hier wordt gesproken, zijn bijvoorbeeld het gezin, de corporatie, de gemeente en provincie.
Aan de consociatie gaat *associatie* vooraf. Willen mensen overleven, dan moeten ze wel tot associatie, dat wil zeggen tot samenhandelen, overgaan. De verschillende vormen van relationele verbanden (de consociaties) rusten met andere woorden in associatie als samenhandelingsactiviteit. In deze lijn komt ook het denken over de kibboets tot ontwikkeling. Alvorens daar op in te gaan, moet eerst iets over het politieke element worden gezegd.
Het politieke element waaraan Buber aandacht besteedt, is te omschrijven als het beginsel van de tot eenheid drijvende grensoverschrijding. We zagen het sociale bij Buber staan voor 'veelheid'. Menselijk samenhandelen komt in een veelheid van sociale verbanden tot uitdrukking. Die verbanden vormen tezamen veelal een eenheid, welke eenheden weer een nieuwe eenheid (kunnen) vormen. Met 'eenheid' wordt door Buber naar het politieke verwezen. Die eenheid moet er zijn om 'grensoverschrijdende' effecten te kunnen temperen, verwerken, opvangen. Een bedrijf dat afval loost, is 'grensoverschrijdend' bezig (het treedt door de lozing immers buiten zijn eigen muren). De

'eenheid', zeg het *algemeen bestuur* (bijvoorbeeld de gemeenteraad), bemoeit zich met de lozing van dat bedrijf in het belang van een ieder binnen die eenheid (het algemeen bestuur als hoedster van het 'algemeen belang'). In dit beeld verschijnt ook de nationale eenheid, de staat, of althans is er het proces van staatsvorming in te herkennen.

Dit beeld van eenheidsvorming is door te trekken naar bijvoorbeeld het Europese niveau. Daarbij is onder meer te denken aan de vervuiling van de Rijn door Zwitserland en de BRD. Die vervuiling heeft onder meer zijn effecten voor de drinkwatervoorziening in Nederland. Dit, maar ook het voeren van een bovennationaal landbouw- en een industrialisatiebeleid, drijft in Europa tot de ontwikkeling van een communautaire, politieke eenheid.

Buber heeft zich niet uitgelaten over de ontwikkeling van een communautaire politieke eenheid. Overigens verzet hij zich niet tegen de ontwikkeling van elke vorm van *politieke* eenheid, omdat ze naar zijn idee een beslissende, verenigende kracht vormt ten behoeve van de elementen waaruit het *sociale*, de maatschappij is opgebouwd. Er is echter wel iets dat hem met zorg vervult. Dat is het volgende.

De politieke eenheid steunt de drang naar zelfbehoud van de maatschappij. Die drang naar zelfbehoud en het vormgeven aan de verenigende kracht kweekt *politieke overmaat*. Er wordt met andere woorden meer macht geformeerd dan in feite nodig is. In zo'n situatie ontstaat de dreiging dat de overmaat aan macht, die wordt verzameld in de drang naar zelfbehoud en om latente crises van buiten af te wenden, zich keert tegen interne ontwikkelingen en wordt ingezet om intern ermee de maatschappelijke krachten te domineren. Het politieke gaat het sociale overheersen. De regering (het politieke) gaat heersen over wat moet worden beheerd (het sociale). Het maatschappelijk verband wordt weggedrukt. De consociatiegedachte gaat verloren.

KIBBOETS-SYSTEEM

Het politieke principe is, naar de mening van Buber, in verhouding tot het sociale steeds sterker geworden. Daaruit vloeit volgens hem een niet aanvaardbare reductie voort van de maatschappelijke spontaneïteit. Om in die toestand verandering te brengen, zal dan ook naar decentralisatie van het politieke moeten worden gestreefd. De relatieve autonomie van de territoriale en functionele gemeenschappen moet worden erkend, om de ruimte voor een vrije ontplooiing van maatschappelijke krachten te vergroten. Hier past het om over het kibboets-systeem te spreken.

Het Israëlische kibboets-systeem is gebouwd op het beginsel van decentralisatie. Het schept een autonome gemeenschap, die stoelt op direct-participatoire instituten. Daarmee komt het verzet tegen politiek leiderschap en opgelegde machtsrelaties tot uitdrukking. In sociologische zin weerspiegelt het een Proudhonniaans model van sociaal-economische activiteit. Daarbij vormt een stelsel van coöperaties een met het kibboets-systeem parallelle organisatie. Dat stelsel van coöperaties wordt overkoepeld door de Histradoeth (oorspronkelijk een federatie van vakverenigingen). Die koepel vervult tevens onder meer politieke en culturele functies op nationaal niveau.

De kibboets vormt een economische eenheid, die zich op de markt beweegt als een *collectieve* particuliere producent en die in wedijver produceert. Ze is daarbij niet te vergelijken met een zakelijke onderneming noch met een groot familiebedrijf. Ze is veeleer een samensmelting van vier sociaal-economische functies in een macro-systeem: produktie, consumptie, sparen en investeren (Lanir, 1989). Die vier functies zijn geïntegreerd in een com-

munale entiteit; de legitimatie voor het sociaal-economisch handelen berust bij de algemene vergadering van die betreffende entiteit, de kibboets. De communaal beheerde economische activiteiten maken de kibboets tot een voorbeeld van arbeiderszelfbeheer.

De kibboets is een 'anarchistisch verschijnsel', althans in termen van een collectieve nederzetting, zoals Kropotkin of Landauer voor wenselijk hielden. Het 'anarchistische' eraan komt tot uitdrukking in de organisatorische opzet ervan, waarin macht tot het minimum is beperkt, alle hiërarchie is in principe verdwenen en roulatie in bestuursfuncties is ingesteld om, als het goed is, bureaucratie te voorkomen.

De kibboets-beweging is te zien als de grootste communale beweging in de wereld van vandaag. De eerste kibboets werd in 1910 gesticht. Heden is er sprake van ruim 250 kibboetzim die zich in verschillende nationale federaties hebben verenigd. De economische activiteiten in de kibboetzim lopen uiteen van hoofdzakelijk agrarisch tot geavanceerd industrieel.

De vestiging van kibboetzim heeft zich op allerlei wijzen voorgedaan. Zo is in het begin van deze eeuw het Joods Nationaal Fonds opgericht met behulp waarvan land werd gekocht om daarop collectieve boerderijen te stichten. De vestiging van kibboetzim vindt nog steeds plaats, nu ook vanaf 1970 in de door Israël bezette gebieden. Dit jaar hebben Palestijnen die op de bezette Westoever wonen, het plan opgevat om naar Israëlisch voorbeeld een kibboets te stichten. Het Palestijnse Centrum voor Geweldloosheid houdt zich daarmee bezig. Aan de Europese Gemeenschap is voor de realisatie van dat plan financiële steun gevraagd. In plaats van voedsel te sturen, wordt geopperd om te helpen dat zelf te produceren in collectieve boerderijen.

De ontwikkelingen vanaf het prille begin van de zionistische kolonisatie van Palestina tot het vestigen van de staat Israël vindt men onder meer beschreven door de socioloog Ellemers in zijn *Van idee tot moderne staat* (1967).

Dit proces van staatsvorming zal anarchisten niet aanspreken. Dat mag echter niet leiden tot het veronachtzamen van wat het kibboets-systeem als praktische 'utopie' te bieden heeft. Dat is het wat vooral bij Buber de aandacht heeft en waarmee hij zich richt tegen de politieke overmaat, om deze terug te dringen ten gunste van het sociale element. Buber wijst in dit perspectief op de noodzaak van de creatie van een rijk geschakeerde maatschappij, waarin een veelheid van gemeenschappen in federatieve verbanden met elkaar verbonden zijn. Om dit als een sociaal model te denken, hebben ideeën van anarchisten als Proudhon, Kropotkin en Landauer voor Buber tot bron van inspiratie gediend. De kibboets brengt Buber binnen dat sociale model dan in als een bepalende organisatorische eenheid.

Dat er vanuit libertair standpunt veel valt aan te merken op het huidige kibboetssysteem, doet niet af aan de gidsfunctie van dit sociale model.

LITERATUUR

M. Buber, *Paden in utopia*; Utrecht 1972. - J.E. Ellemers, *Van idee tot moderne staat. Een studie over het ontstaan van de Israëlische maatschappij en de veranderingen daarin*; Meppel 1967 (diss.). - Th. Holterman, *Recht en politieke organisatie*; Zwolle 1986 (diss.). - J. Lanir, *The kibbutz movement. Survey and data*; Efal 1989 (derde dr.). - A. Yassour, The survival of social models; in: *Kibbutz Trends*, 1991, nr. 3/4, p. 65-67. - A. Yassour, *Between Society and State. Buber's Social Philosophy*; paper t.b.v. de vierde conferentie van de Israel Philosophical Association, 17-4-1978 (mij onbekend of het daadwerkelijk is gepubliceerd).

TWEE OPINIES OVER PALESTINA
Reginald Reynolds/Emma Goldman

Er is sinds de eerste wereldoorlog bedroevend weinig veranderd in Palestina (de huidige staat Israël). Tot 1948 was Palestina een mandaatgebied van Engeland, maar na het vertrek van de Britten is er in de positie van de Palestijnse bevolking geen verbetering gekomen. Onthullend inzake de standpunten over de nu al vele decennia voortdurende strijd tussen Palestijnen en Israëli's (resp. joden/zionisten) is de discussie tussen de bekende anarchiste Emma Goldman en de Britse, met het anarchisme sympathiserende radicaal-pacifist Reginald Reynolds. Deze verscheen in 1938 in het Britse anarchistische blad Spain and the World. *Freedom Press (London) haalde de discussie uit de vergetelheid door deze op te nemen in de in 1989 verschenen bundel* British Imperialism and the Palestine Crisis. Selections from the Anarchist Journal Freedom 1938-1948. *De hierna volgende samenvatting is van Jaap van der Laan.*

Reginald Reynolds zette zijn standpunt uiteen in Spain and the World van 29 juni 1938.

"In het Engelse parlement verklaarde Lloyd George in 1936 nav de Engelse politiek in Palestina sinds de eerste wereldoorlog. 'We kwamen tot de conclusie .... dat het essentieel was de sympathie van de joodse gemeenschap te hebben. Zij waren ons behulpzaam in Amerika en in Rusland, Rusland dat zich op dat moment juist terugtrok en ons alleen liet.'

In 1919 werkte het Brits imperialisme en het joods nationalisme samen om Palestina van de Turkse bezetting te bevrijden en de Arabieren werden hier het slachtoffer van. De Engelsen zochten in Palestina een strategische positie aan de Middellandse zee, Haifa was een belangrijke haven en Palestina was een knooppunt van Europa naar Azië en Afrika. Na de eerste wereldoorlog begon de joodse immigratie in Palestina. Deze had de steun van het internationale kapitalisme dat waardevolle concessies in het Dode Zeegebied verkreeg. Arabische grootgrondbezitters verkochten land aan immigranten. De grote massa der Arabieren had weinig voordeel van de nieuwkomers. De zionistische slogans waren tenslotte 'koop joodse waar' en 'geef werk aan joden'.

Het resultaat van het zionisme voor de Arabische bevolking van Palestina was duidelijk. Het land dat zij generaties lang bewoond hadden werd eigendom van een vreemd volk op grond van het dubieuze argument dat de joden er tweeduizend jaar geleden gewoond hadden. (Stel je voor dat dit algemeen uitgangspunt werd. Het moderne Amerika zou verdwijnen en Engeland zou aan de Kelten worden gegeven). De zionisten wilden zich niet tussen de Arabieren vestigen en als gelijken leven. Zij hebben de onacceptabele arrogantie hun eigen ras als superieur te beschouwen en de Arabieren haten hen net als de zwarten blanken haten.

Deze zionistische opstelling heeft sterk bijgedragen aan een anti-joodse stemming. In Palestina zijn de joden geen vervolgde minderheid maar de basis van de Britse imperialistische politiek. Hun positie is alleen te handhaven zolang het Britse bezettingsleger er is. De joodse organisaties verzetten zich tegen de Arabische eisen van nationale onafhankelijkheid en democratie en steunen de Britse dictatuur. Nu de noodtoestand van kracht is om het Arabische verzet te breken, staat op het bezit van een vuurwapen de doodstraf. Deze straf wordt vooral op Arabieren toegepast terwijl joodse overtredingen door de vingers worden gezien of mild bestraft

worden. Schade aan eigendommen is strafbaar met levenslange opsluiting. De regering kan alles wat ze nodig meent te hebben in beslag nemen en zonder compensatie huizen verwoesten als daar misdaden begaan of voorbereid zijn, ook als 'de feitelijke dader onbekend is' Alleen al in Jaffa zijn zeshonderd Arabische huizen op grond van deze verordening opgeblazen. Dorpen krijgen gemeenschappelijke boetes als er reden is aan te nemen dat inwoners misdaden hebben begaan of daar kennis van hadden. Concentratiekampen, huiszoekingen zonder huiszoekingsbevel, censuurmaatregelen maken het beeld compleet.

Ieder die iets weet over het optreden van vertegenwoordigers van het Britse imperialisme in andere delen van de wereld zal zich niet verbazen over hoe het in Palestina toegaat. Mishandelingen, berovingen, op verdenking neergeschoten. Imperialisme is als het fascisme, een systeem van slavernij, woest en zonder meedogen als het de macht heeft. Dit alles is gericht tegen de Arabieren, tot nu is slechts eenmaal een jood geëxecuteerd. Met een paar uitzonderingen staan deze achter de regering of hebben kritiek dat deze niet ver genoeg gaat.

Onze sympathie voor de joden in Hitler-Duitsland en elders moet ons niet de ogen doen sluiten voor het reactionaire karakter van het zionisme. De leiders van de Britse arbeidersklasse steunen treurig genoeg volledig het mandaat van Engeland in Palestina. In 1936 stemde de Labour Partij unaniem voor het mandaat 'in het belang van de wereldvrede', met als argument: de situatie in Palestina maakt het land tot een uiterst belangrijk strategisch punt en daarmee een speelbal voor rivaliserende imperialistische machten; daarom moet het onder Britse controle blijven.

Australië, lid van de commonwealth, heeft zijn grenzen gesloten voor joodse vluchtelingen met als argument dat het de Britten waren die de commonwealth geschapen hadden en dat zij voorrang moesten hebben bij immigratie. Geen anarchist of socialist zal het daar hopelijk mee eens zijn maar ik heb nog geen voorstel gehoord om Australië gewapenderhand te dwingen zijn immigratiepolitiek aan te passen. De bewoners van Palestina hebben hetzelfde recht te beslissen over hun eigen zaken, inclusief immigratie, en zelfs om besluiten te nemen die wij afkeuren.

Misschien is het zelfs nu nog niet te laat joden en Arabieren samen te brengen als de joden het zionisme loslaten. Als dat gebeurd is de eerste stap gezet op een weg die leidt tot het verjagen van de Britse imperialisten en daarna van de Arabische feodale landeigenaren en de joodse kapitalisten. Als die stap niet snel gezet wordt zal het te laat zijn, dan wordt het de vraag waar de joden zich in de wereld nog kunnen vestigen. De keus moet dan ook niet vallen op Madagaskar of Oost-Afrika waar de inheemse bevolking ook al niet geconsulteerd wordt voor een besluit valt.

Het is volslagen duidelijk dat de stilzwijgende goedkeuring van de zogenaamde socialisten in Engeland voor het Britse imperialisme de Arabieren alleen maar in het fascistische kamp kan drijven. Zij zien in het fascisme een vijand van joden en socialisten en in Italië en Duitsland zien zij al vijanden van Engeland. Een beetje propaganda en wat financiële steun zal de Arabieren ervan overtuigen dat de fascisten hun beste vrienden zijn. Als dit gebeurt, dan ligt de schuld daarvan bij de Labourpartij die hier heeft getoond dat democratie een hol begrip is dat gebruikt kan worden als het de Britse belangen dient en belachelijk gemaakt kan worden als het serieus gebruikt wordt. Alle gezeur dat de Arabische leiders reactionairen zijn en op de loonlijst staan van vreemde mogendheden is onzin. Wat maakt het uit wie een eis stelt of waarom

en wie betaalt als het een terechte eis is. Terechte eisen inwilligen is niet alleen onze plicht, maar ook de enige politiek die tot oplossingen kan leiden."

Emma Goldman reageerde in Spain and the World van 26 augustus 1938 als volgt op Reynolds' standpunt.

"Ik was geïnteresseerd in het artikel van Reginald Reynolds en las er veel in waar ik het mee eens was maar nog meer waarvan ik vind dat het niet klopt met socialistische of anarchistische ideeën. Allereerst wekt het artikel de indruk dat het geschreven is door een rabiaat antisemiet, terwijl ik weet dat Reynolds dat beslist niet is. Verschillende kameraden vroegen zich af hoe men zo'n antisemitisch artikel kon publiceren.

Ik ben het eens met de aanval op het zionisme. Ik heb lange tijd gestreden tegen het zionisme omdat het de droom van het kapitalistische jodendom is zelf ook een staat te hebben met alles erop en eraan, zoals een regering, een leger, politie enz. Kortom een joodse staatsmachine om de privileges van de paar rijken te beschermen tegen de vele armen.

Zionisten zijn echter niet de enigen die de joodse emigratie naar Palestina steunen. De joodse massa's in alle landen en vooral in de VS hebben veel geld bijgedragen voor dit doel, teneinde asiel te verschaffen voor hun broeders die in vrijwel heel Europa wreed vervolgd worden. De vele niet-zionistische communes in Palestina bewijzen dat de bijdragen van de joodse massa's voor de vervolgde joden waren en niet alleen uit zionistische kringen kwamen.

Reynolds stelt dat het feit dat de joden tweeduizend jaar geleden in Palestina leefden geen argument is tegen de Arabieren die er al generaties wonen. Ik ben van geen van beide argumenten onder de indruk, tenzij je van mening bent dat er een monopolie op land bestaat en dat regeringen het recht hebben nieuwkomers buiten de grens te houden. Reynolds weet natuurlijk ook dat de Arabieren zelf net zoveel te vertellen hebben over wie hun land in mag als de onderlaag in andere landen. Dat zegt hij zelf ook waar hij stelt dat de Arabische feodale landeigenaren land verkochten aan de nieuwkomers zonder dat de Arabische bevolking erin gekend werd. Overal in de kapitalistische wereld beschikt de bezittende klasse over zijn rijkdommen zoals het haar uitkomt. De armen hebben hier niets over te zeggen. Bepleiten dat de Arabieren de joodse immigratie tegen moeten kunnen houden is in feite de Arabische kapitalistische klasse steunen. Erger nog is zijn pleidooi voor monopolie op het land dat in Arabische handen zou moeten liggen.

Ik heb altijd volgehouden dat het land behoort aan wie het bewerken. Hoe positief hij ook staat tegenover de Arabieren Reynolds kan niet ontkennen dat de joodse kolonisten het land hebben bewerkt. Ze hebben vruchtbare landerijen geschapen waar woeste gronden waren. Daardoor hebben de joden niet meer rechten gekregen dan de Arabieren, maar om daarom te zeggen dat de joden niets te maken hebben in Palestina lijkt me een vreemd soort socialisme.

De joden hebben volgens Reynolds geen recht op asiel in Palestina, maar ook niet in Australië, Madagaskar of Afrika. Als al deze landen in hun recht staan waarom staan dan de nazi's niet óók in hun recht? Waar zouden de joden dan veiligheid en vrede kunnen vinden? Hoe is het recht op asiel voor politieke vluchtelingen te verenigen met het feit dat joden geen recht op asiel hebben?

De Arabieren zouden recht hebben op nationale onafhankelijkheid. Daar ben ik niet tegen, maar bij andere landen, Polen, de Baltische staten en enkele Balkanlanden heeft dat geleid tot fascisme. Maar als je dan zo voor nationale onafhankelijk-

heid bent, waarom zouden de zionisten of de joden in het algemeen daar geen recht op hebben? Nu zijn niet alle joden politieke vluchtelingen maar de nazi-vervolgingen brengen hen in een wel heel moeilijke positie.
Aan het eind van zijn stuk pleit Reynolds voor het inwilligen van terechte eisen. Het probleem is wie uitmaakt wat een terechte eis is. En als je zelf van joden zegt dat zij een 'onacceptabele arrogantie hebben en hun eigen ras als superieur beschouwen' dan ben niet erg geschikt om uit te maken of de eis van inheemsen om monopolie op hun land terechter is dan de wanhopige nood van miljoenen die langzaam worden uitgemoord.
Mijn visie op deze zaak wordt niet ingegeven door mijn joodse achtergrond maar door mijn afschuw van onrechtvaardigheid en van de onmenselijkheid van de een ten opzichte van de ander. Alleen het anarchisme kan met de gruwelen van het kapitalisme afrekenen en alle rassen en volken, inclusief de joden, op een vrije en gelijke basis plaatsen."

Reginald Reynolds' repliek verscheen in Spain and the World van 16 september 1938.
"Ik ben verheugd dat Emma Goldman stelt dat ik geen antisemiet ben maar ik ben het er helemaal niet mee eens dat mijn artikel zo'n strekking zou hebben. Er staat geen zin in die als je hem in zijn context leest bij een onbevooroordeelde lezer die indruk kan wekken. Ik ben niet verantwoordelijk voor wat een bevooroordeeld lezer meent op te moeten merken.
Mijn artikel gaat nergens over de joden als ras of over de Arabieren als ras. Het gaat over het recht op zelfbestuur wat de Arabieren opeisen en waar de zionisten zich tegen verzetten. Ook al kent de ideale samenleving geen regering, zolang dat niet gerealiseerd is, is een democratische regering te verkiezen boven een autocratische of burocratische. De Spaanse anarchisten steunen tenslotte ook de republikeinse regering tegen Franco.
Om dezelfde redenen waarom het fascisme slechter is dan het 'democratisch' kapitalisme is ook het imperialisme slechter. Wat ook de beperkingen zijn van democratie of nationale onafhankelijkheid, dat beetje vrijheid wat we hebben is daar wel op gebaseerd en het vormt de basis voor samenwerking van anarchisten en andere anti-fascisten in Spanje. Emma is 'niet tegen' nationale onafhankelijkheid, nu dat vind ik een halfzachte geste naar degenen die het hard te verduren hebben in de strijd tegen het Britse imperialisme. Alleen actieve steun overtuigt de gekoloniseerde volken. Als die van de fascisten komt terwijl anarchisten 'er niet tegen zijn', dan kunnen de massa's die onder de Union Jack zuchten zich wel eens afvragen wie hun vrienden zijn.
In een conflict tussen een onderdrukte groep en een onderdrukker kies ik de kant van de onderdrukten ook al hebben die niet honderd procent van mijn waarheid begrepen. Alleen dan kan ik een eerlijke indruk maken en iets van mijn visie op politiek en economie overbrengen. Onbegrip schrikt me hierbij niet af; verzet tegen Brits imperialisme in Palestina en haar bondgenoot het zionisme leidt tot de beschuldiging antisemiet te zijn en als je kritiek hebt op het Franse Front Populaire ben je een Trotski-fascist.
Ik ben niet onder de indruk van het argument dat joodse arbeiders de immigratie in Palestina financieel steunen. Britse arbeiders staan ook voor een aantal heel domme dingen geld af. Het land behoort mijns inziens niet aan degenen die het bewerken maar aan de hele gemeenschap. Maar al zou het waar zijn dan nog behoort het land aan de Arabische boeren in Palestina en hadden de feodale landheren het niet mogen verkopen aan de joodse kolonisten. Dat is de enige conclusie die ik uit Goldman's redenering kan trekken,

tenzij ze bedoelt dat het land behoort aan degene die het te pakken kan krijgen, dat wil zeggen eerst aan de Arabische fellaheen en nu aan degenen die deze eraf gezet hebben.

Goldman schrijft me nog drie meningen toe die ik niet heb. Nergens heb ik de Arabische kapitalisten gesteund. Nergens heb ik gesteld dat de joden niets te maken hebben in Palestina en nergens heb ik het sluiten van de Australische grenzen goedgekeurd. Integendeel, ik stelde 'geen anarchist of socialist zal het daar hopelijk mee eens zijn'; en vervolgens dat niemand zou bepleiten Australië gewapenderhand te dwingen dit te herzien. Misschien wil Emma Goldman dit wel? Ik vind dat ik andermans beslissingen wel kan afkeuren maar niet zonder meer het recht heb tussenbeide te komen. De bewoners van Palestina moeten ook zelf kunnen beslissen en niet door een vreemde mogendheid gedwongen worden immigratie te accepteren. Voor Madagaskar geldt hetzelfde.

Dan steun ik de Arabische onafhankelijkheid en verzet me tegen joods nationalisme. Dat zou inconsistent zijn. Ik steun het Marokkaanse streven naar onafhankelijkheid maar daarom ben ik nog wel tegen de Marokkanen in Franco's leger omdat ze strijden tegen de Spaanse republiek. Zo ben ik ook tegen de joodse kolonisten die zich in Palestina kunnen vestigen omdat dat het Britse belang steunt. Nationalisme op zichzelf interesseert me niets, tenzij het een deel is van strijd tegen het imperialisme. Tenslotte wordt ik tussen de regels beschuldigd van arrogantie omdat ik het over een terechte eis van zelfbestuur had. Tja misschien is het anarchisme wel onrechtvaardig, misschien is Franco wel een goed mens en ik, arrogant als ik ben, ben het niet met hem eens. Emma is overigens ook arrogant genoeg om partij te kiezen in een conflict. Maar als zelfbestuur niet meer rechtvaardig is dan heeft het woord rechtvaardigheid voor mij geen zin meer. Zelfbestuur is een basisprincipe van het anarchisme en ik zal ieder systeem bestrijden dat hier niet op gebaseerd is."

HET MOEILIJKE ANARCHISME IN ISRAËL

Marius de Geus

Het is niet eenvoudig om inzicht te krijgen in de positie en standpunten van de kleine anarchistische beweging in Israël. Anarchisten zijn vooral actief in de Vrede Nu-beweging, maar er verschijnt ook een anarchistisch tijdschrift, Problemen, *uitgegeven door Joseph Luden. Informatie daarover ontlenen we aan de Duitse anarcho-tijdschriften* Trafik *en* Schwarzer Faden *die in 1989 een artikel van en een vraaggesprek met Luden publiceerden, alsmede kritieken op Ludens standpunten door de anarchiste Syma Popper, die in Israël gewoond heeft.*

Joseph Luden werd in 1907 in Polen geboren, waar hij zich in de jaren dertig actief verzette tegen de communistische beweging. Zijn anarchistische ideeën kwamen tot ontwikkeling naar aanleiding van de processen in Moskou, die hem de ogen openden voor de tekortkomingen van de Sowjet-Unie en de marxistisch-leninistische ideologie. Na de tweede wereldoorlog probeerde hij weg te komen naar Palestina, wat hem uiteindelijk ook lukte. Direkt na zijn aankomst begon hij met zijn anarchistische activiteiten. Sinds 1948 bestond er een goed georganiseerde liber-

MERCVRII TRISMEGISTI ÆGYPTII POEMANDER.

Antiquiſſimus & perelegans mythus, chriſtianæ rei nervos & ſanguinem perjucundis ſymbolis effigians, in conſtanti infucatæ virtutis uſu, pro *hominis* dignitate.

Ad Jacobi effigiem, *Triſmegiſtus in viſione*, dei *regimen in homine*, pro *dominio* in carnem & ſanguinem, *citra ſervitutem*, in *virtutis* gloriam, devote contemplatus.

A

tair-socialistische groep rond de Russisch-joodse anarchiste Aba Gordon. Deze laatste was ook de eerste uitgeefster van het libertaire blad *Problemen*. Na de dood van Gordon werd Luden uitgever van dit tijdschrift, dat overigens in het jiddisch en niet in het hebreeuws verschijnt.
Als belangrijkste voorloper van het zionisme ziet Luden de joodse schrijver Mozes Hess (1812-1875). Deze publiceerde al in 1882 een boek over een joodse staat, lang voordat Theodor Herzl (1860-1904), die over het algemeen wordt beschouwd als de grondlegger van het zionisme, zich met het joodse vraagstuk ging bezighouden (1897). Ook de Franse anarchist Bernard Lazare zag in het zionisme een goede toekomst voor de thuisloze joden. Verder voelden ook de Duitse socioloog Franz Oppenheimer (1864-1943) en de joodse godsdienstfilosoof Martin Buber (1878-1965) zich nauw verbonden met zowel de zionistische als de anarchistische ideeën. Het lukte Buber om ook zijn vriend en leermeester Gustav Landauer (1870-1919) voor Palestina te interesseren. Met name joodse anarchisten uit de VS waren enthousiast over het plan om nederzettingen te bouwen die als collectieven en coöperaties zouden functioneren.
Na 1945 stroomden volgens Luden honderdduizenden politiek bewuste joden naar Palestina (Israël) om een gemeenschappelijk leven op te bouwen in een geest van grote vrijheid. Het joodse humanisme met soms uitgesproken libertair-socialistische en anarcho-syndicalistische tendensen leefde op. Luden wijst er op dat het idee van de *kibboets* is gebaseerd op de libertaire ideeën van wederzijdse hulp en vrije overeenkomsten. Op basis hiervan was de produktie en distributie van agrarische en industriële goederen georganiseerd. Deze vorm van libertair-socialisme heeft volgens hem een belangrijk aandeel gehad in de economische en maatschappelijke opbouw van Israël. Hedentendage overheersen volgens Luden in Israël echter de conservatief-liberale krachten en is de libertaire invloed nog maar gering. Er rest slechts een beperkt aantal kibboetsen en collectieve boerderijen op anarchistische basis.
Het centrale vraagstuk van de hedendaagse anarchisten in Israël wordt uiteraard gevormd door het Palestijns-Israëlische conflict. Het probleem is dat zij als libertairen iedere vorm van nationalisme en militarisme afwijzen, maar dat ze zich als Israëli's verdacht maken wanneer ze de militaire bureaucratieën en instituties aanvallen, die volgens de publieke opinie noodzakelijk zijn voor de bescherming en veiligheid van het joodse volk. Daarnaast wordt het anarchisme in Israël bemoeilijkt omdat er in de gehele Arabische wereld geen vredesbeweging of anarchistische beweging te vinden is waarmee kan worden samengewerkt. Luden acht de PLO vanwege diens op de staat georiënteerde ideologie niet aanvaardbaar. Een Palestijnse staat zal volgens hem het autonomie-probleem niet kunnen oplossen, omdat de supermachten hierdoor een nieuwe mogelijkheid krijgen om hun invloed te doen gelden.
De zelfbestemming van de volkeren in deze regio kan volgens Luden alleen gerealiseerd worden door een joods-Palestijnse federatie, waarbinnen iedere etnische groep over haar eigen culturele en nationale instituties beschikt. Dit vereist echter dat aan beide zijden een einde wordt gemaakt aan de 'algemene staatscultus', zodat chauvinisme en militarisme niet meer de politiek beheersen. Daarnaast zullen in Israël het idee en de praktijk van wederkerige hulp en van vrije overeenkomsten en de verworvenheden van de kibboets weer tot gelding moeten komen. Dat zijn naar de mening van Luden de noodzakelijke voorwaarden om zowel een vrij en vreedzaam samenleven van Arabieren en joden èn de maatschap-

pelijke en economische vooruitgang in het Midden-Oosten mogelijk te maken.

Maar is het eigenlijk wel te verantwoorden om in dit spanningsgebied een enigszins experimentele staatloze maatschappij te propageren? Volgens Luden is alleen een staatloze maatschappij een werkbare oplossing voor het Arabisch-Israëlische conflict, Vijandschappen worden niet door regeringen opgelost, maar door het vrij en gemeenschappelijk samenleven van beide volkeren. Luden benadrukt dat de Palestijnse Arabieren en de Palestijnse joden al vele generaties samen in dit gebied hebben gewoond, met elkaar handel hebben gedreven en met elkaar zijn gehuwd. Het conflict is aan beide zijden aangescherpt door nationalistische, religieus-orthodoxe extremisten. Zowel de joden als de Palestijnen hebben het recht op zelfbestemming, op zelfbestuur, en dit hoeft niet noodzakelijkerwijs binnen een 'statelijk kader' plaats te vinden.

Tenslotte: over de toekomst van Israël is Luden optimistisch. Vroeg of laat zal zich het idee van vreedzaam samenleven van beide volkeren doorzetten. Overal in de wereld is er volgens hem een geleidelijke afkalving te bespeuren van autoritaire gedachten en gedragspatronen, hetgeen op den duur ook in Israël zal doorwerken. Dit land heeft tegelijkertijd twee utopieën verwerkelijkt: het heeft de joden een thuisland geschonken en de kiemcel gelegd voor vrijheidsgerichte levensvormen in de kibboets. Waarom zou het ook niet nog een derde en nog meer universele utopie verwerkelijken: die van het broederlijk samenleven van twee vrije, gelijkgerechtigde volkeren, niet tegenover elkaar maar in samenwerking met andere volkeren?

KRITIEK

Ludens weergave van de positie en ideeën van de libertaire beweging in Israel is bekritiseerd door de schrijfster en anarchiste Syma Popper. Zij trekt bijvoorbeeld in twijfel of Mozes Hess inderdaad wel beschouwd moet worden als de voornaamste voorloper van het zionisme. Verder relativeert zij een aantal uitspraken over het politieke bewustzijn van de meeste joden die na 1945 naar Israël trokken, de rol van de kibboets en de inhoud van de Palestijns-Israëlische betrekkingen, die ik in het kort zal weergeven.

Volgens Popper hielden de meeste immigranten na 1945 er over het algemeen helemaal geen libertair-socialistische of anarcho-syndicalistische denkbeelden op na. Volgens haar ging het om mensen die uitgesproken 'burgerlijke' politieke ideeen hadden. Zij kwamen na de holocaust primair naar Israël om een nieuw bestaan op te kunnen bouwen en niet om politieke idealen te verwerkelijken.

Over de rol van de kibboets stelt Popper dat de leden binnen kibboetsen zelf inderdaad vrijheidsgerichte, egalitaire en collectivistische levensvormen probeerden te realiseren, maar dat zij in een ruimer kader grote voorstanders waren van een *staat* - een centrale heerschappijorganisatie - om zich tegen de boze buitenwereld te kunnen beschermen.

Wat het Palestijns-Israëlische conflict betreft vindt Syma Popper dat Luden het chauvinisme van de Palestijnen overdrijft. De Palestijnen verdedigen zich en zijn bereid om te vechten, niet omdat ze sterk chauvinistisch zouden zijn, maar omdat ze zich willen bevrijden van een bezettings- en onderdrukkingsmacht. Waarom zou men geen oog hebben voor de vrijheidsaspiraties van de Palestijnen?, zo stelt zij. Men mag van de Palestijnen ook niet verlangen dat zij met hun bevrijding wachten tot een anarchistische maatschappij van de grond is gekomen, zoals Luden volgens haar lijkt te suggereren.

Het ontwikkelen van een libertaire samenleving, zoals wordt voorgesteld door Luden, zal volgens Popper een zeer lange

tijd vergen. Een staatloze maatschappij zal volgens haar nog generaties op zich laten wachten en het optimisme van Luden over een 'anarchistische toekomst' voor Israël deelt zij in het geheel niet. Het percentage van de bevolking dat libertaire idealen nastreeft, is volgens haar relatief gering, de kibboetsen bevinden zich zelfs in een proces van afbrokkeling en van een geleidelijke afkalving van autoritaire gedachten en gedragspatronen is in Israël weinig te merken.
Deze opmerkingen van Syma Popper betekenen een duidelijke relativering van de visie van Luden. Het is onmogelijk om van een afstand uit te maken wie van beiden het aan het rechte eind heeft. Luden lijkt soms in zijn mening door te schieten naar de optimistische kant. Popper's benadering daarentegen is nogal cynisch en pessimistisch, zij lijkt soms alle vertrouwen in libertaire idealen te hebben opgegeven. De tegenstellingen geven in ieder geval een indruk van de moeilijke positie waarin anarchisten in Israël zich bevinden.

AUTONOMEN: ANTISEMITISME VERMOMD ALS ANTIZIONISME?

André de Raaij

Het speelt in de tijd toen men nog wel eens 'antifascist' als beroep invulde op een formulier, de tijd dus waarin professionele werkloosheid lonend en best wel revolutionair beoordeeld werd. Men had vernomen dat de Centrumpartij een vergaderzaal had weten te bemachtigen in het Amsterdamse Krasnapolsky, onder valse vlag natuurlijk. Snel was er een demonstratie bijeengeorganiseerd die voor het hotel onmiddellijke beëindiging van de gewraakte bijeenkomst eiste. Op een gegeven ogenblik verscheen er iemand van de directie bij de ingang die de demonstranten bezwoer dat Krasnapolsky nergens van wist. "Dat liegen jullie, stelletje joden," wist een demonstrant te melden, geheel in de geest van de manifestatie. Krasnapolsky liet de CP-vergadering inderdaad opbreken en wat zegt een van de CP-ers (was het Janmaat zelf?) als hij spitsroeden loopt langs de antifascistische activisten? Inderdaad: "Stelletje rotjoden".

In diezelfde tijd was er een geslaagde kraakactie: het pand van Internationale Boekhandel Het Fort van Sjakoo in de Jodenbreestraat kon blijven en in plaats van kantoren zou er prettige nieuwbouw voor de kansarmen in dit stukje Amsterdamse binnenstad komen.
We hadden nogal wat felicitaties in ontvangst te nemen in de weken daarop. Een daarvan: "Goed dat jullie van die smerige speculanten hebben gewonnen!" "Ja, gelukkig maar; zo zie je maar dat we van een internationaal concern kunnen winnen." [Te weten Equity & Law.] "Het is één internationale joodse samenzwering," weet de brenger van de gelukwens nog mede te delen, de gefeliciteerde in verbijstering achterlatend, want die besefte maar al te goed dat *hij* in de Jodenbreestraat kon verblijven omdat *zij* er niet meer waren.
Er zijn aardige trekken aan de zogeheten actiebeweging en er zijn zeer onaardige aan. Over de aardige hoeven we het nu eigenlijk niet te hebben. Aardige kanten en onaardige horen bij elkaar als polair tegengestelden: onlosmakelijk aan elkaar verbonden, onbestaanbaar zonder elkaar.
Als uit de zogenaamde autonome hoek (het dagelijkse spraakgebruik houdt het

kortweg op 'de kraakbeweging') iets voor deze beweging onwenselijks te melden valt, wie is er dan aanspreekbaar? Wie van het autonomige comité 'Stop de nederzettingen' haalde het in zijn of haar (in die kringen vaak 'zaar' genoemd, want men is als de dood voor sexe-discriminatie) hoofd om post naar het bovengenoemde pand in de Jodenbreestraat te sturen? De daderster (zie vorenstaande) blijft natuurlijk anoniem.

De club verspreidt een affiche met de tekst 'Stop de Israëlische nederzettingen in Palestina'. In een van de lokalen van De Beweging was 'Palestina' op het affiche overgeplakt met het woord 'Amsterdam', subtiel uit *Het Parool* geknipt. Het aardige van dergelijke uitingen is dat het comité niet aanspreekbaar is. Op hoge tonen eist men bewijzen en namen van schuldigen, wanneer men met dergelijke berichten wordt geconfronteerd. De schuldigen zorgen er natuurlijk voor nog anoniemer te blijven.

Met subsidie van XminY weet 'Stop de nederzettingen' een krantje te verspreiden in een oplage van 15.000 exemplaren, vermoedelijk gedrukt op de voormalige persen van *De Waarheid* (als oud-redacteur van deze krant waardeer ik het dat de drukkerij zich niet vermeld wilde zien). Geen van de artikelen is ondertekend. Nu gaat het om een op zich natuurlijk goede zaak. De bezetting van Arabische gebieden, de nederzettingen, het neerslaan van de opstand, het zijn allemaal laakbare zaken. Het wordt een beetje anders als men ideologische bagage en achtergrond van de activisten doorneemt.

'Stop de nederzettingen' plaatst nogal wat vraagtekens bij de gangbare mededeling dat Israël de enige democratie in het Midden-Oosten is. Het is een dergelijk niveau van redeneren dat het mij altijd onmogelijk zal maken het Autonome Denken als ook maar enigszins verwant aan het anarchisme te beschouwen. Maar goed, laten we de redenering even volgen, alsof het onze zaak zou zijn: kan een land democratisch heten dat er bezette gebieden op na houdt en dat de bevolking daarvan niet rechtvaardig behandelt? Het antwoord moet dan zijn: ik ken geen land dat in de afgelopen vijftig jaar gebied van een buurland of het hele buurland bezet heeft en waar een dergelijke actie binnen de bezettende staat ter discussie gesteld mag worden.

Nazi-Duitsland, de Sowjet-Unie, China, Marokko, Indonesië, Irak - men noeme maar op. In Israël kan het wel. In Syrië wordt gemakshalve een opstandige stad gedecimeerd en het is er beter voor de gezondheid het portret van de president voor iedereen zichtbaar op te hangen - maar ja, wat heet democratie, nietwaar?

De constatering is simpel: XminY en het Autonome Centrum zouden nooit de moeite en het geld er voor over hebben om vijftienduizendvoudig op te roepen tot actie tegen en boycot van Syrië, ook al houdt dit Libanon en een deel van Koerdistan bezet. Selectieve verontwaardiging heet zoiets, en er zit een luchtje aan.

Hoho, hoor ik al zeggen, dat hebben we nu wel gehad, antizionisme is géén antisemitisme. Goed, wat denkt u van de volgende passage uit het krantje, onder het tussenkopje 'Geïnstitutionaliseerd [sic] racisme': "De gescheiden behandeling van joodse en Palestijnse bevolkingsgroepen werd gerechtvaardigd door de orthodoxe joodse ideologie, die de joden als het uitverkoren volk van God plaatst boven alle andere volkeren. Een ideologie die zegt: wij zijn superieur, zij zijn inferieur".[1] De uitleg waar deze orthodoxe joodse ideologie terug te vinden is ontbreekt uiteraard. In het oude testament misschien? Of toch maar in de beruchte antisemitische *Protocollen van de Wijzen van Zion?*

Het socialisme van de onwetenden, zo noemde Isaac Deutscher het antisemitisme in linkse kringen of in de onderste lagen van de samenleving.[2] Een mooie typering, maar hij is niet consequent, want hij neemt Marx in bescherming. Karl Marx vereenzelvigt in zijn *Zur Judenfrage* de jood met woekeren en sjacheren, en dit is het voorland van iedereen in het kapitalisme, niet alleen meer van de jood. De oplossing van het probleem van jood en kapitalisme tegelijk is de opheffing van de jood. Ach nee, natuurlijk moeten we dit niet als een oproep tot fysieke vernietiging opvatten, we moeten maar denken aan een hegeliaanse *Aufhebung* en met de symbolische jood van Marx heffen we het kapitalisme ook op (trouwens, hij was zelf jood, hoe kon hij dan antisemiet zijn?). Maar het staat er toch allemaal maar.[3]

Het socialisme van de armen van geest is ook te vinden bij Saint-Simon, bij Proudhon, bij Bakoenin (die al te goed weet dat zijn tegenstrever Marx "er één is"). Als de joden Christus niet gekruisigd hebben dan zijn het toch in ieder geval woekeraars.[4] Als het antisemitisme socialisme van de armen van geest is dan is het socialisme voor de rijken van geest waarschijnlijk een schaars goed. Ook geen verrassende mededeling. Overigens is het al te veel eer te denken dat men in autonome kringen kennis heeft genomen van marxistische of anarchistische klassieken die in de fout gingen of dat men zich op een bepaalde christelijke redenering beroept. Was het maar waar, zou je denken, dan wist je waartegen je te strijden had. De autonomen maken zich druk over Palestina, zonder overigens duidelijk te maken waar de beoogde grenzen van dit land zouden moeten liggen. Ze willen nog weleens goed op de hoogte zijn van de religieuze achtergrond van deze of gene speculant; en de burgemeester van Amsterdam is nu eenmaal per definitie een zwijn.[5] Nee hoor, dit is fout gezegd, hoor ik al als tegenwerping. "Wij horen daar niet bij." Het tegendeel moet je maar bewijzen. "Trouwens, wat moeten we met een verzameling losse voorbeelden?"

Tja, wat is discriminatie anders dan een verzameling voorbeelden, zolang zij niet door wetten namens de staat of gebruiken namens 'de meerderheid' bevestigd wordt? Kun je de oprispinkjes van autonomen vergelijken met bijvoorbeeld de smakeloze vertoningen in en om de voetbalstadions? Het antwoord is: ja, want uw internationalistisch aandoende pretenties zijn vals. Heb het eerst maar eens over de superioriteitsideologie van de indiaan, of de islamitische Arabier, of over het repressieve karakter van de regering van Soedan of Saoedi-Arabië, dan wordt uw moreel recht van spreken in ieder geval groter. Tot dan staat u onder de verdenking van een laf antisemitisme waarvoor u niet eens echt durft te stáán.

Met dank aan Erwin Brugmans, Eljakim Borkent (in Bluf! ooit zonder toelichting voor speculant en seksist uitgemaakt), Jos Mouthaan en Eva van Sonderen, die mij nog eens duidelijk hebben gemaakt dat 'antizionisme' en 'antisemitisme' tot elkaar staan als 'Israël' tot 'jood'.

NOTEN

(1) 'Stop de nederzettingen', oktober 1991, p. 8 (2) Isaac Deutscher, *De niet-joodse jood*, Baarn 1969, p. 99 (3) "Suchen wir das Geheimnis des Juden nicht in seiner Religion, sondern suchen wir das Geheimnis der Religion im wirklichen Juden. Welches ist der weltliche Grund des Judentums? Das praktische Bedürfnis, der Eigennutz. Welches ist der weltliche Kultus des Juden? Der Schacher. Welcher ist sein weltlicher Gott? Das *Geld*. Nun wohl! Die emanzipation vom Schacher und vom Geld, also vom praktischen realen Judentum wäre die Selbstemanzipation unsrer Zeit." Karl Marx, *Zur Judenfrage*, in: *Die heilige Familie*, Berlin 1953, p. 59-60 (4) De lijst is natuurlijk steeds uit

te breiden. Er is ongetwijfeld een excuus voor, maar hoe onaangenaam doet het niet aan dat in Felix Ortts sleutelroman *Felicia* de zedeloze schurk door de jood Mozes Augurk wordt verbeeld. (5) In het Amsterdamse kraakblad *De Grachtenkrant* is tijdenlang in een wekelijkse column burgemeester Van Thijn uitgemaakt voor fascistisch zwijn, zijn politie vergeleken met de SS en wat er verder aan fijngevoelige vergelijkingen mogelijk was. Moet het echt uitgelegd worden dat deze regent op alle mogelijke manieren bestookt mag en moet worden, behalve deze?

ANTISEMITISME EN DE VROEGE ANARCHISTISCHE BEWEGING IN FRANKRIJK

Dick Gevers

De verschijning van het antisemitische boek La France Juive *(1886) van de katholieke reactionaire journalist Edouard Drumont was een groot succes. Het werd in honderdduizend exemplaren gedrukt en dit was de grootste oplage die een boek ooit in de negentiende eeuw heeft gekend. Het succes was voornamelijk het gevolg van het feit dat Drumont voor het eerst antisemitische tendensen van rechts en links met elkaar wist te combineren. Volgens Drumont vonden zij elkaar in de opvatting dat de joden zich meester hadden gemaakt van de rijkdommen van Frankrijk, de oorzaak waren dat het volk in armoede leefde en Frankrijk in verval was geraakt.*

Drumont nam de argumentatie over van de clericalen die de Franse revolutie als een complot van de joden beschouwden, in hen de oorzaak zagen dat de christelijke staat verdwenen was en dat de joden Christus vermoord hadden. Van links nam hij de opvattingen over dat de jood de personificatie was van het kapitaal en de woeker en het antikapitalisme gelijk stond aan antisemitisme. Deze gedachte vindt men inderdaad terug bij Marx, Blanc, Blanqui en vooral bij Proudhon wiens antisemitisme niet alleen de socialistische beweging beïnvloedde, maar ook vele kunstenaars. In zijn *Carnets* vinden wij zelfs een aanzet tot een regelrechte oproep tot een pogrom op de joden. Drumont kon dan ook putten uit de ideeën van Proudhon om zijn antisemitisme ook vanuit de socialistische beweging te kunnen staven.

Een belangrijke dimensie van het antisemitisme van Drumont was dat hij het niet baseerde op verschil in geloof, maar op 'verschil in ras'. De zeer gewaardeerde kunstenaar Willette, een latere medewerker van het anarchistische orgaan *Les Temps Nouveaux* gaf een poster uit die een beeld geeft van de stemming in het begin van de jaren negentig. Onder een tekening waarop de Talmud is stuk geslagen, lezen wij: "De joden zijn slechts groot, omdat wij op onze knieën liggen! Laten wij opstaan! Met vijftigduizend profiteren zij alleen van de noeste en hopeloze arbeid van dertig miljoen Fransen, die hun sidderende slaven zijn. Het is geen kwestie van religie. De jood is van een ander ras en de vijand van de onze".

Drumont, die hoofdredacteur was van *La Libre Parole*, vond dat de antisemitische hetze voldoende op gang was gekomen om tot actie over te gaan. Hij schreef een prijsvraag uit om een oplossing te vinden voor het 'joodse vraagstuk'. Hij nodigde zelfs een jood uit om zitting te nemen in de jury. De anarchistische dichter en schrijver Bernard Lazare bood zijn medewerking aan. Lazare was Drumont niet onbekend. De laatste had een welwillende kritiek geschreven in La Libre Parole over een boek van Lazare met de titel *L'Anti-*

semitisme, son histoire et ses causes (1895). In dit boek trok Lazare de conclusie dat "overal en tot nu toe de jood een op zichzelf gericht wezen was". Deze mening paste in de kraam van Drumont.
Maar in zijn brochure *Contre l'antisemitisme* (1896) diende Lazare hem van repliek. Hij verweet Drumont dat hij zijn woorden uit de context had gehaald. "Ik heb geconstateerd dat de jood alleen op zichzelf is gericht in landen als Roemenië, Rusland, Perzië etc., waar men hem buiten de wet plaatst en waar men hem in een getto opsluit, waardoor een intellectuele en morele exclusiviteit wordt gecreëerd. Ik heb vastgesteld dat het moderne antisemitisme de joden niet verwijt dat zij op zichzelf gericht zouden zijn, maar dat zij te sociaal zijn; dat zij zich niet alleen bezighouden met woeker en kapitaal, maar dat zij hun activiteiten richten op andere punten en deel uitmaken van alles dat het huidige bestaan biedt." In deze brochure herhaalt Lazare nog eens wat hij in *Antisemitisme en Revolution* schreef: de recente herleving van het antisemitisme in Frankrijk is het gevolg van de krach van de katholieke bank 'Union Generale'. Volgens Lazare gebruikt het christelijk kapitaal het antisemitisme om de concurrentie van het joodse kapitaal te vernietigen.
Na aandringen van Lazare vond de bijeenkomst van de jury in juni 1896 plaats. Lazare voerde een polemiek waarbij hij zijn tegenstander tot de uiterste consequentie van diens opvattingen dwong. Daarom had Lazare van te voren aangekondigd dat het enige goede antwoord op de prijsvraag kon zijn: de totale vernietiging van de joden. Zelfs Drumont vond in zijn *Libre Parole* deze oplossing een beetje te radicaal. De bijeenkomst moet een merkwaardig schouwspel zijn geweest. Een jood temidden van vijftien bekende, felle antisemieten. Toen Lazare voorstelde de manuscripten te publiceren, werd hij uit de jury gezet. Deze bittere farce eindigde met een duel tussen Drumont en Lazare dat onbeslist eindigde. Drumont beklaagde zich in La Libre Parole: "Wat kan je ook verwachten van iemand van dat ras!".

DREYFUS

De antisemitische hetze culmineerde al in 1894 in de arrestatie wegens hoogverraad van de joodse officier Alfred Dreyfus. Hij zou militaire geheimen hebben overgebracht aan de Duitsers. Het bewijsstuk was een niet-ondertekende, ongedateerde en handgeschreven brief aan de Duitse ambassade. Onder druk van een kleine groep mensen, met als belangrijkste namen Mathieu Dreyfus, Bernard Lazare en Emile Zola werd in 1899 besloten tot herziening van het proces dat pas in 1906 zou leiden tot vrijspraak.
Nelly Wilson zegt in haar boek over Bernard Lazare dat hem recht moet worden gedaan voor wat in 1895 een afgesloten zaak scheen te zijn, te hebben veranderd in een ideologische strijd die met een buitengewone intensiteit werd gevoerd en waarin het hele land werd betrokken.
Het eerste bericht over de arrestatie van Dreyfus geeft La Libre Parole. Deze wordt aangekondigd door de koppen 'De verrader veroordeeld', 'Weg met de joden', 'Leve het leger'. In 1896 publiceert Lazare een brochure met de ironische titel *Une erreur judiciaire - La vérité sur l'affaire Dreyfus*. Ironisch, omdat Lazare juist duidelijk maakt dat het niet om een gerechtelijke dwaling gaat, maar dat het een geval van antisemitisme is. Dit is het eerste geschrift waarin Dreyfus onschuldig wordt verklaard. De brochure wordt in 1897 uitgebreid met een aantal verklaringen van handschriftkundigen die concludeerden dat bovengenoemde brief niet van Dreyfus kon zijn. In 1898 verschijnt van hem een brochure *Comment on condemne un innocent* die een vernietigende kritiek bevat over de acte van beschuldiging. Vlak

daarna verschijnt het beroemde artikel van Zola in *l'Aurore* met de titel 'J'accuse', waarvan de inhoud en zelfs de stijl aan de geschriften van Lazare doet denken. Uit deze periode van een intensieve strijd tegen een muur van ongeloof, onverschilligheid en laster kon Lazare maar één conclusie trekken: de perfecte assimilatie van de jood gaf geen enkele garantie dat deze niet van de ene op de andere dag vervolgd kon worden. Was Dreyfus - de volledig geassimileerde legerofficier - daarvan geen schrijnend voorbeeld?

De anarchistische beweging had op het moment dat Dreyfus werd veroordeeld een zeer bewogen periode achter de rug. In de periode 1892-1894 werden door de anarchisten van de daad aanslagen gepleegd die leidden tot een felle hetze tegen de anarchisten. Velen zaten gevangen, waren tot dwangarbeid veroordeeld of waren gevlucht. In 1894 werden er wetten aangenomen die elke anarchistische propaganda verbood. Het enige anarchistische blad dat verscheen, was dat van Emile Pouget *Le Père Peinard* in Londen. Als Pouget de arrestatie van Dreyfus in november 1896 in zijn krant vermeldt, twijfelt hij niet aan zijn schuld, zoals trouwens niemand in Frankrijk tot de verschijning van de brochure van Lazare in 1896. Als men dit bericht vergelijkt met dat van La Libre Parole, dan valt direct op dat de antimilitarist Pouget het militarisme als oorzaak van Dreyfus' verraad ziet. "He, bourgeois, verbaas je maar niet; dat zit de militairen in het bloed. Het verradersinstinct is verdomme veel meer aanwezig in hun ransels dan een maarschalkstaf." Het is dan ook niet verbazingwekkend dat de anarchistische beweging bij het verschijnen van *La Vérité sur l'Affaire Dreyfus* zich niet direct inzet voor de verdediging van Dreyfus. Was deze welgestelde bourgeois, een legerofficier met een conservatieve en hiërarchisch ingestelde mentaliteit, nu juist niet de personificatie van wat de anarchisten het meest verfoeiden? De eerste reacties in de belangrijkste anarchistische bladen als *Le Libertaire, Les Temps Nouveaux* en *La Sociale* waren die van onverschilligheid, ongeloof en vijandigheid. Pouget geeft de mening van de anarchistische beweging in de periode 1896-1897 weer in Le Père Peinard van november 1897. Hij schrijft dat als er in de tijd dat Dreyfus nog kapitein was, er een opstootje had plaatsgevonden, hij zeker op de menigte zou hebben geschoten en dat wij ons beter niet kunnen mengen in de smeerlapperij van onze vijanden. De reactie van Pelloutier, de drijvende kracht van de Bourses de Travail, was een opmerkelijke uitzondering. "Het was goed en noodzakelijk dat een socialistische stem zich verhief tegen elke ontkenning van het recht" (*L'Ouvrier des deux Mondes*, december 1897).
Daarbij kwam ook dat Lazare de steun probeerde te winnen van invloedrijke politici. Enkele republikeinen van de Ligue des Droits de l'Homme steunden hem. Zij hadden echter ook medegewerkt aan de wetten die de vrijheden en rechten aan de anarchisten hadden ontnomen.
Jean Maîtron wijst er in zijn *Le mouvement anarchiste en France* op dat Lazare niet representatief geacht kan worden voor de anarchistische beweging. Dit is op zichzelf juist. Maar het is volstrekt onjuist, zoals Maîtron meent, om hem los te zien van de anarchistische beweging. De anarchisten hadden een grote achting voor Lazare die er in slaagde hun mening grondig te beïnvloeden. Een vurige Dreyfusar, Jacques Prolo, zegt over hem: "Lazare - een uiterst beminnelijk mens en zeer geliefd door de libertairen -, de stuwende kracht van de beweging, slaagde er in dat de anarchisten de verdediging van Dreyfus op zich namen en naar zijn voorbeeld bleven zij hem trouw tot zijn bevrijding".
November 1897 vond de doorbraak plaats

in de beweging. Nog voor de oproep van Zola in l'Aurore (februari 1898) eist Faure in Le Libertaire een rechtvaardige behandeling van Dreyfus. Het waren de anarchisten die als eerste klaarstonden om de oproep van Zola kracht bij te zetten! Zij richten een 'comité de coalition revolutionnaire' op, die tegendemonstraties organiseerde, brochures van Lazare verspreidde, Dreyfus verdedigde op bijeenkomsten, getuigen beschermde. Voor bijna de gehele anarchistische beweging werd de strijd tegen het antisemitisme het belangrijkste doel. Peguy zegt hierover: "De antisemitische hysterie heerste in onze straten... alleen de anarchisten deden hun plicht; ... zij waren de enigen die geweld voor het recht durfden te stellen tegen het geweld van het onrecht van de antisemitische bendes". In 1899 verscheen dagelijks *Le Journal du Peuple*, een anarchistische krant die speciaal was opgericht om Dreyfus te verdedigen.

Ik kan mij dan ook geheel aansluiten bij de conclusie van Nelly Wilson in haar uitstekende boek over Bernard Lazare: "Het merendeel van de anarchisten hadden een belangrijk aandeel in de Dreyfusaffaire, en vooral omdat zij de dingen bij hun naam noemden en het antisemitisme zagen voor wat het was, ... een kankergezwel dat op een dag de rechten van één jood bedreigde en één minderheid en de volgende dag de rechten van andere individuen en een andere minderheid" (N. Wilson, *Bernard Lazare*; Cambridge University Press, Cambridge 1978).

ANTISEMITISME: EEN TRAGISCH MISVERSTAND

Wim de Lobel

Vaak wordt gesteld dat de oudste vormen van antisemitisme te herleiden zijn tot de tijd van het vroege christelijke denken. Dat is echter een gevaarlijke stelling. Immers, in de loop van de geschiedenis is het antisemitisme een volstrekt eigen leven gaan leiden, gebruikt door kerk en staat om de eigen suprematie te benadrukken. Maar zeker is waar dat de Bijbel, de gebundelde boeken van het oude en het nieuwe testament, aanleiding heeft gegeven tot misverstand dat weer antijoodse sentimenten opriep.

Een oude en een nieuwe levens- en wereldbeschouwing kwamen in botsing met elkaar. Twee culturen, de joodse en de Grieks-christelijke, geraakten in de smeltkroes van het Hellenisme met elkaar in conflict. In de boezem van het jodendom ontspon zich een tegenspraak. In de zendbrieven van Paulus, ondergebracht in het nieuwe testament, vinden we de paulinische leer die een verzoening beoogde van het orthodox-joodse en het christelijke denken.

In het kort samengevat is de tweedracht als volgt te omschrijven. Enerzijds is er het joods wettische dat zich richt op de aarde, anders gezegd het lichamelijke bestaan, gebukt gaande in knechtschap en de vreze gods. Anderzijds het christelijk-spirituele dat zich in het licht van de waarheid bevrijdt uit de omklemming van het materiële, door hantering van de goddelijke logos.

Door het opkomend westers kerkelijk christendom in de vierde eeuw, dat zich evenals het jodendom ook beriep op een openbaring gods, werd het antisemitisme pas manifest. Als een nieuw uitverkoren volk eigenden deze latere christenen zich het recht toe andere religies en denkwijzen te discrimineren. Duidelijk is dus dat een aanvankelijke onenigheid in leerstellingen pas later ontaardde in antisemitis-

me, dat in de loop van de historie weer een eigen leven is gaan leiden.

De joods orthodoxe godsdienst zou, zoals al opgemerkt, berusten op een godsopenbaring waarin het joodse volk is uitverkoren. Het oude testament (deels ook het nieuwe testament) stamt echter uit de traditie van allerlei culturen, wat geschiedkundig gezien een normale gang van zaken is. Wij vinden de wortels in de oud Egyptische, Kleinaziatische en Mesopotamische beschavingen. Het paradijs- en zondvloedverhaal bijvoorbeeld kennen we uit het Sumerisch Gilgamesj-epos. Zo zijn de oudtestamentische litertuurgenres verwant met de oud-Oosterse letterkunde. In de Maribrieven (18de eeuw v.o.j.) komen ook aartsvaders ter sprake en er is ook een verwantschap met Bijbels profetische teksten.
Ook de in 1928 gevonden Ugaristische teksten uit het gelijknamige vorstenrijk bieden culturele en politieke equivalenten. De in Egypte gevonden El Amarnabrieven (ca. 1380 v.o.j.), welke in het Babylonische schrift zijn gesteld, geven geografische, historische en culturele vergelijkingsmogelijkheden. De Spreuken en Psalmen stoelen in de Egyptische wijsheidsleer. De dialoogvorm van het boek Job vinden we terug in de Babylonische Theodicee. Het boek Prediker met zijn levensleer heeft Babylonische, Egyptische en zelfs Griekse parallellen. Bescheidenheid en tolerantie zouden dus zeer aanbevelenswaardig zijn, want het dogma van een geopenbaarde godsdienst staat wel op zeer losse schroeven.
De mythologische beschouwingswijze is in de joodse literatuur naar de achtergrond gedrongen. Die werd getheologiseerd en gehistoriseerd, zoals ook met de Evangeliën in het kerkelijk christendom is gebeurd. Je kunt ook niet in directe zin spreken van een semitisch ras, maar juister van een taalgemeenschap waarin de hebreeën zich als een joods volk onderscheiden.

Dat er sprake is van een verscheidenheid van redacties in het oude testament heeft Baruch de Spinoza (1632-1677) al bewezen. De Pentateuch, de vijf eerste boeken van het oude testament, waarvan Mozes de auteur zou zijn, kunnen nooit door één individu geschreven zijn. In Genesis bijvoorbeeld lezen we twee andersluidende scheppingsverhalen. In Exodus worden meerdere goden ten tonele gevoerd. Bij Abraham en Mozes herkennen we de god Jahwe. Bij Jakob, wiens twaalf zonen de stamvaders zijn van Israël, is sprake van een zevental goden onder de verzamelnaam Elohim. Aangenomen in het land Kanaän richtte Jakob een altaar op met de naam El Elohe Jisraël, ofwel El zijn de goden van Israël.
De naam Abraham betekent 'verheven vader'. Jakob echter houdt verband met het hebreeuwse werkwoord voor 'bedriegen'. Toen het joodse volk het gouden kalf aanbad onder leiding van de hogepriester Aäron, smeet zijn broer Mozes, die van de Sinaï was afgedaald, de meegebrachte stenen wetstafels aan stukken. De gemeenschap van Jahwe en het volk werd op dat moment verbroken. Het Jahwisme werd vereenzelvigd met het vuur, het symbool van het nietige beginsel, en werd gepredikt door de profeten. Jahwe verscheen aan Mozes in de brandende braamstruik. Het Jahwisme is een cultuur van vóór-Azië en er is geen essentieel verschil met het Brahmisme, maar werd in het Mosaïsme monotheïstisch gedacht, ofwel geïndividualiseerd. Jahwe werd toen een patriarchale, jaloerse en wraakzuchtige god.
Hoewel de namen Jahwe en Elohim door elkaar worden gebruikt, is het Jahwisme teloor gegaan. Wel is het in de gehelleniseerde joods gnostische wijsheidsleer, ontstaan in de aanvang van onze jaartelling,

dus in de diaspora, bewaard gebleven. In de zevende eeuw kreeg dit gedachtengoed uit overlevering en teksten meer bekendheid onder de naam Kabbala en betekent dan ook overlevering of traditie. Tot in de vijftiende eeuw groeide het aantal geschriften, die in deze periode van de Renaissance de hooggestemde geesten prikkelden.

De joodse filosoof Martin Buber (1878-1965) heeft zich over de gewijde en mystieke teksten zeer waarderend uitgelaten. Hij was niet gediend van een orthodox-fundamentalistische godsdienst. De geschreven Kabbala is niet in Palestina maar in Duitsland, Zuid-Frankrijk en Spanje ontstaan, dus in de verstrooiing. De essentie ervan luidt dat in de kosmische mens 'Sephiroth' (de vereniging van 'Binah en Chochmah', ofwel het vrouwelijke en mannelijke dat weer wijsheid en begrip verzinnebeeldt) haar bekroning vindt in de kennis van waarheid. Zo heeft dus het kennismaken in de gangbare zin ook nog een diepere betekenis.

In het nieuwe testament is sprake van een twistgesprek tussen de farizeeërs en de eerste christenen. In de loop van de geschiedenis is daardoor veel verwarring ontstaan en de ontaarding daarvan in antisemitisme berust dan ook op een tragisch misverstand.

Inderdaad fulmineert de historisch omstreden joodse figuur Jezus, in het evangelisch verhaal bij Mattheus 23, tegen het wettisch jodendom, de schriftgeleerde of farizeeër, wiens naam tot op heden nog als een scheldwoord circuleert. In Matth. 23-27 lezen we: "Wee u, gij schriftgeleerden en farizeeërs, gij geveinsden! Want gij zijt de witgepleisterde graven gelijk, die van buiten wel schoon schijnen, maar van binnen zijn ze vol doodsbeenderen en alle onreinigheid". En in Matth. 23:37: "Jeruzalem, Jeruzalem, gij die de profeten doodt, en stenigt die tot u gezonden zijn".

Vergeten we niet dat het hedendaags rabijnendom, de roomse en christelijke kerken, nog steeds steunen op die wettische schriftgeleerdheid der farizeeërs. Want het opgelegde juk van *gij zult* uit het oude testament geldt nog immer voor de gehele mensheid, zolang er op basis van papieren wetten wordt geregeerd. Dus ook de rivaliserende kerk van Rome ontkomt daaraan niet. Vandaar dat de paus als 'goddelijk plaatsbekleder' het niet in zijn hoofd haalt om concurrent Israël te erkennen.

De gehele wereldpolitiek is trouwens 'farizees', want er wordt geregeerd door middel van de leugen en ten bate van het materiële gewin. Met de valse moraal hoog in het vaandel zijn het de machthebbers die iedere dag weer het volk en met name de zwakkeren exploiteren.

DIALOOG

De orthodox joodse godsdienst en levenshouding kwam, zoals al opgemerkt, ter discussie doordat rond onze jaartelling een nieuwe visie en levenswijsheid ontstond. Op dit breukvlak spitste een manifest wordende tegenstelling zich toe, hetgeen een inbreuk betekende op de gangbare rechtsorde van macht en wraak. De tweespalt komt voort uit de joodse knechtschap en onderdanigheid aan het goddelijke en de nieuwe tegenhanger, het platonisch christelijk denken, dat de vrijmaking van de geest beoogde. Doch antigevoelens ten opzichte van het gehele joodse volk waren toendertijd geheel niet aan de orde.

Zo werd en wordt de joodse leer getypeerd vanuit de aarde en het verstandig zakelijk denken. Dat is de wereld van het materiële, het lichamelijke bestaan: "Ga heen en vermenigvuldigt u" (Gen. 1:28). Volgens de joodse orthodoxie gaan gestorvenen na hun dood en opstanding niet naar de hemel, maar blijven ze op aarde.

Daarentegen is in het wijsgerig oer-christendom sprake van een hemels geestelijke gedachtengang, het vinden en doorgeven van *waarheid* ofwel de goddelijk spirituele voortplanting. Zo lezen we in het nieuwe testament bij Joh. 6:32: "Mozes heeft u niet gegeven het brood uit de hemel; maar mijn Vader geeft u het ware brood uit de hemel". In de wettische joodse leer gaat het dus om het lichamelijke, het aardse. Terwijl het in het Grieks-christelijk denken, het gnosticisme, gaat om de geest, het *inzicht* ofwel het hemelse.

Christendom is omgekeerd jodendom. Joden dienen god, de gnostische christenen vereenzelvigden zich met god. Het orthodox joodse denken is verstandelijk denken, want het legt het accent op het *bestaan*. De oorspronkelijke filosofie van de christenen hield zich bezig met het *zijn*, zij wilden vanuit hun menszijn inhoud geven aan het bestaan. Het evangelie staat in het teken van begrip en waarheid. De christen-anarchisten zijn vanuit hun redelijk zelfbewust denken zelfs niet meer onderworpen aan de wet, want ze zijn de herboren 'hogere mens' (Nietzsche), waardoor de wet immanent is geworden. Anarchistisch is dan ook om je aan je afspraken te houden.

Ter verduidelijking is het nodig er hier nogmaals op te wijzen dat er twee vormen van christendom zijn te onderscheiden: de aanvankelijk wijsgerige christenen in de eerste vier eeuwen van onze jaartelling en de rooms kerkelijke variant, welke met haar opkomst en het verwerven van wereldlijke macht de christenen van het eerste uur overvleugelde en verketterde.

De oorspronkelijke symbolische verbeelding in kunst en literatuur van de vroege wijsgerige christenen werd in een geschiedkundige context geplaatst. Deze 'historisering' van de evangelische verhalen werd aan het goedgelovige volk opgedrongen, indien niet goedschiks dan wel met geweld. Het roomse christendom 'verjoodste', want door zijn machtsstreven viel dit weer terug op het materiële *bestaan*.

Het niet-gehistoriseerde evangelisch christelijk denken legde het accent op het spirituele: geestelijke wedergeboorte, *hier en nu*, ofwel leven in het licht van waarheid. Het joodse denken gaat uit van de vreze gods en verbeeldt zich een lichamelijke wedergeboorte na het einde der tijden. Toch klinkt in de Paulinische brief I Kor. 15:50 nog de ambivalentie van de 'verjoodste' Paulus door: "Doch dit zeg ik broeders! Dat vlees en bloed het Koninkrijk Gods niet beërven kunnen".

Het gericht zijn op de aarde houdt in dat zij bij wie de materiële en geestelijke begeerten domineren, met wet en straf in het gareel gehouden moeten worden. De joodse god Jahwe zetelt buiten en boven de mens en is voor de joodse orthodoxie de god van willekeur en wraak; zie Exodus 21:24: "Oog voor oog, tand voor tand". Tussen Jahwe als goddelijke wetgever en de joodse orthodoxe gelovige gaapt een kloof. Het is de wereld van onderdanigheid, die van 'meester en knecht'. En in het verlengde hiervan zien we de paus van Rome die met banbliksems de mensheid tracht te tuchtigen.

Het oorspronkelijk christelijk denken daarentegen zag de mens als een tempel gods. In het evangelie van Lucas, 17:21, lezen we: "Het Koninkrijk Gods is binnen in ulieden". Dit is een gedachte die we in het oude testament niet tegenkomen. De christelijke god (de vader) is die van de liefde. Hier speelt dus de tegenstelling tussen *macht* en *liefde*. Zo lezen we in het evangelie van Mattheus, 5:38-39: "Gij hebt gehoord dat gezegd is: Oog om oog tand om tand. Maar ik zeg u, dat gij de boze niet wederstaat; maar zo wie u op de rechterwang slaat, keer hem ook de andere toe". En Paulus laat zelfs een 'anarchis-

tisch' geluid horen in zijn brief aan de Galaten, 5:18: "Indien gij door de geest geleid wordt, zo zijt gij niet onder de wet".
Het is kenmerkend dat in het nieuwe testament steeds weer kritisch op de lichamelijke besnijdenis wordt gezinspeeld. Vooral in de Paulinische zendbrieven komen we dit tegen. Bij Matth. 19:12 vinden we een verwijzing naar de tegenstelling van lichaam en geest. Daar is sprake van een christelijke besnijdenis naar de geest, gesymboliseerd in de doop. Vele plaatsen zijn te noemen waar hierop wordt gewezen. Bijvoorbeeld Joh. 3:6: "Hetgeen uit het vlees geboren is, is vlees; en hetgeen uit de geest geboren is, is geest". Jezus zegt in Joh. 8:23: "Gijlieden zijt van beneden, ik ben van boven; gij zijt uit deze wereld, ik ben niet uit deze wereld". Bij Paulus in I Kor. 15:46: "Doch het geestelijke is niet eerst, maar het natuurlijke, daarna het geestelijke". Vervolgens in I Kor. 15:47: "De eerste mens is uit de aarde, aards; de tweede mens is de Heer uit de hemel".
In Joh. 8:32 klinkt anarchisme door, als Jezus zegt: "De waarheid zal u vrijmaken". De andere Johannes, die van het openbaringen in het nieuwe testament, schetst in zijn apocalyps een kosmologische denkwereld. Zoals in hoofdstuk 12:1-2: "En er werd een groot teken gezien in de hemel: namelijk een vrouw, bekleed met de zon; en de maan was onder hare voeten, en op haar hoofd een kroon van twaalf sterren. En zij was zwanger, en riep, barensnood hebbende, en zijnde in pijn om te baren". En in 12:5: "En zij baarde een mannelijke zoon". Die vinden we in de evangeliën gesymboliseerd in de Jezusfiguur, dus de personificatie van *zelfbewustzijn* en *waarheid*. Wijsgerig betekent dit dat de rede, de logos, zichzelf ontvouwt en komt tot zelfaanschouwing. De zoon, in de openbaringen, werd bedreigd door de draak, de satan. Die is de symbolisering van het materiële, dat vanuit de letter van de wet regeert. In het oude testament zijn oorlog, moord, overspel en knechtschap aan de orde van de dag.
In het nieuwe testament daarentegen dienen wijsheid en waarheid het zakelijke denken te overwinnen. In het vers 17:9 van de Apocalyps lezen we: "Hier is het verstand dat wijsheid heeft". Johannes profeteert dan ook in 21:1: "En ik zag een nieuwe hemel en een nieuwe aarde".

FASCISME

Hoewel Hitler gelastte om de joden uit te roeien, kwam die vernietiging niet voort uit afschuw van het materiële, het wettische. Nee, zijn germanendom vormde het nieuwe uitverkoren volk en duldde geen concurrentie. Het germanendom had eveneens een platvloers materieel uitgangspunt, want aan iedere Duitser werd een Volkswagen beloofd. Fascisme is 'burgerlijk', egocentrisch en wordt gedragen door fundamentalistisch groepsdenken, culminerend in de sterke man: de leider, de verlosser. Het 'Führerprinzip' is laag bij de grondse mystiek. Het kenmerkt zich dan ook door een schreeuwerige kazernetaal.
De onderstroom van het nazisme is minachting. Hoewel Hitler en zijn trawanten zich wilden spiegelen aan het Grieks-platonische verleden, werden de edelgermanen in de kunst uitgebeeld als macho's, de vrouwen blikten kil voor zich uit. Het lichaam werd gecultiveerd, maar de Griekse geest was eruit. Tot op heden een helaas nog lang niet overwonnen levenshouding, integendeel. Antisemitisme en discriminatie zijn frustraties van eigen haat.
De gevulgariseerde mystiek, 'ras, bloed en bodem', van de nazi-ideologen schiep een wanstaltige creatuur van Nietzsche's 'Übermensch': het Herrenvolk. Albert Camus noemde hen 'de gelaarsde Jehova's'. Over het fascisme merkte hij op: "Als de mens god wil zijn, matigt hij zich

het recht op leven en dood van de anderen aan, wordt fabrikant van lijken en van ondermensen en is tenslotte zelf ondermens, de smadelijke dienaar van de dood".
Zo verbeeldde Hitler zich dat hij de tweede zoon van god was en toen successen niet uitbleven, identificeerde hij zich zelfs met de almachtige zelf. Hoewel, toen het tij zich tegen hem keerde, riep hij de almachtige weer aan.
Geheel ten onrechte beriepen de nazi's zich op Nietzsche's ideeën. De onder tragische omstandigheden gestorven joodse schrijfster Carry van Bruggen (1881-1932) belichtte in haar boek *Prometheus* de ontwikkeling van het individualisme in de literatuur. Haar invalshoek was hegeliaans en bollandistisch, maar zij had ook veel waardering voor Nietzsche. "Die had", merkte zij op, "de 'Übermensch' nooit in meervoud gebruikt, want die is eenzaam boven allen en tegen allen, met als ergste vijand de Staat". De 'Übermensch' beschrijft Carry van Bruggen als "de ware, denkende mens". En: "Ja, de individualist heeft zich als het 'middelpunt van het heelal' gesteld, maar met dien verstande dat hij (zij) zijn eigen *ik* zoekt uit te breiden, tot het de ruimten en de verhoudingen van het Heelal in zich omvat en in zijn hoogste ogenblikken zich de zuivere afspiegeling van dat alomvattende Ene weet". Het is duidelijk dat ze hier de individualist ziet als een persoonlijkheid.
Fascisme daarentegen is een egocentrische verbijzondering, het zich uitverkoren voelen en zich afzonderen en afscheiden van de rest. Bruut geweld associëren met fascisme wil zeggen dat er veel fascisme in de wereld is, want de menselijke waardigheid wordt overal gebrutaliseerd. Fascisme is niet zozeer een kapitalistisch verschijnsel, maar van alle tijden. In cruciale perioden worden zondebokken aangewezen en is er sprake van de 'opstand der horden'. Fascisme is een irrationele waan die opborrelt uit de riolen van iedere samenleving, wanneer redelijkheid en tolerantie met voeten worden getreden. Camus heeft in zijn roman *De Pest* daar duidelijk op gewezen.
Iedere staat zoekt expansie en de moderne variant is die van de macht van het geld of de kracht van de economie. Door die geldingsdrang, welke de vrijheidslievende tegenkrachten overvleugelt, is de staat een broedplaats van fascisme, van knechtschap en geestelijke slavernij. Dat geldt voor iedere staat, of die nu Israëlisch is of Palestijns of wat dan ook. De Israëlisch-joodse filosoof Yeshayahu Leibowitz heeft bij herhaling al een waarschuwend geluid laten horen. Hij bestempelde de extreem-nationalistische krachten in Israël als Judaeo-nazi's. Al vèr voor het uitbreken van de tweede wereldoorlog vestigde hij zich in Palestina. Toen was er volgens hem geen sprake van onderlinge rivaliteit. Die is pas ontstaan na de stichting van de staat Israël in 1948, zegt Leibowitz.

Tot slot moet benadrukt worden dat kritiek op het joods orthodoxe denken of kritiek op de politiek van de staat Israël niet verward moet worden met antisemitisme. Ooit werd Anton Constandse door Piet Grijs beschuldigd van antisemitisme. Iedereen die Constandse heeft gekend, weet dat hij niets tegen joden had. Wel had hij het lef om bepaald gedrag te bekritiseren. Maar hoe leg je dat uit aan kritiekloze botterikken?
In oudtestamentische zin is het joodse volk uitverkoren, een exclusief recht dat het niet als enige voor zich heeft opgeëist. Zo'n denkbeeld is griezelig en vraagt om moeilijkheden, door wie dan ook gedacht. Een dergelijk fundamentalisme, dat zich ook nu weer heeft gemanifesteerd in de islam, heeft Constandse herkend en begrepen en gelukkig velen met hem.
Ook professor G.J.P. Bolland (1854-1922) liet zich in zijn geschrift *De teekenen des*

tijds (1921) zeer kritisch uit over het wettische jodendom aan de hand van citaten uit het oude testament. Zoals Ex. 34:12: "Wacht u ervoor, met de bevolking van het land, waar gij binnenkomt, een verbond aan te gaan". Hier volgen enige tekstverwijzingen in de volgorde van Bolland: Deut. 23:20, Dt. 8:18, Ex. 34:12, Ps. 2:8-9, Dt. 7:16, Dt. 7:2, Dt. 20:16, Jez. 60:12, Dt. 15:6.
De pers verzuimde het gewraakte geschrift nader te raadplegen of, kwalijker, citeerde slechts wat in haar kraam te pas kwam. Hier dus een ander citaat uit genoemd geschrift: "Joden hebben hunne deugden, en ik wil hier niet geacht worden te spreken als der joden vijand; ook ben ik overtuigd dat vele, vele joden ten onzent niet zonder schrik het hier gesprokene zullen vernemen, geheel onschuldig als zij zich voelen aan allen boozen toeleg tegen ons en onze gelijken. In ons midden namelijk wonen duizenden van fatsoenlijke joden, die zich betrekkelijk gesproken wat ons betreft niets hebben te verwijten", aldus Bolland.
Natuurlijk zijn er bij Bolland teksten aan te wijzen die op het randje af zijn en door botterikken kunnen worden misbruikt. Ondanks zijn maatschappelijk conservatisme was Bolland een scherp criticus van godsdienstige overlevering, zodat zijn verdiensten ver uitstijgen boven zijn misvattingen.
In *De AS* nr. 90 viel een antisemitisch citaat van Proudhon te lezen. Onbekend is blijkbaar dat de censuur uit die tijd belette om rechtstreeks het gepatenteerde kerkelijk christendom aan te vallen zonder gevangenisstraf te riskeren. Voor hen die tussen de regels doorlazen, was duidelijk dat de handelswijze van de christelijk kerkelijke leer, grotendeels gedomineerd door het deels orthodox joods-paulinisch denken, mede door Proudhon op de hak genomen werd.

In het IKON-programma *De literaire salon* was Voltaire onderwerp van gesprek tussen twee auteurs, de Fransman Philippe Sollers en de Duitser Lothar Baier. Het gesprek werd geleid door Julia Kristeva, de bekende Frans-Bulgaarse schrijfster en psychoanalytica. Daarbij kwam de vraag of Voltaire antisemiet was, uitvoerig aan de orde. Dit naar aanleiding van zijn polemische uitspraken over de god van de bijbel en diens aanrichten van vele bloedbaden, waarover de schriftuur uitgebreid bericht. Joden, christenen en mohammedanen bekritiseerde hij, zij het niet rechtstreeks: "Jodendom is ook christendom". De aanvang van zijn brieven luidde steevast: "Verpletter de verachtelijke". Duidelijk is dat Voltaire daaronder zeker ook de rooms-katholieke kerk verstond: "Het systeem van huichelarij dat alle touwtjes in handen heeft".

LITERATUUR

Th. C. Vriezen & A.S. van der Woude, *Literatuur van Oud-Israël*; Servire, Katwijk aan Zee 1982 (7de druk). - Martin Buber, 'Het geloof van Israël', in: *De godsdiensten der wereld*; H. Meulenhoff, Amsterdam 1956. - Prof. Dr. S.N. Kramer, *De geschiedenis begint met de Sumeriërs*; A.W. Sijthoff, Leiden 1958. - G.J.P.J. Bolland, *De teekenen des tijds*; A.H. Adriani, Leiden 1921 (2de druk). - Carry van Bruggen, *Prometheus*; G.A. van Oorschot, Amsterdam 1946 (2de druk). - Albert Camus, *De mens in opstand*; De Bezige Bij, Amsterdam 1965 (2de druk). - Jan Börger, *De westerse en de oosterse cultuur en hun betekenis voor elkaar*; Logos-Verband, Rotterdam 1957-1965.

BLADEREN 21

Hegel et la phénoménologie de l'esprit, zo heet het themanummer van het Franse blad *Magazine Literaire* (*Nr. 293, november 1991, 28 FF*) dat verscheen naar aanleiding van de publicatie van een nieuwe Franse vertaling van Hegels roemruchte *Phänomenologie des Geistes* (1807) van de hand van *Jean-Pierre Lefebvre.* Een boeiend nummer met onder meer bijdragen van/over *Althusser, Bataille, Kojève* en *Lacan*. De naam van de *dialecticus Proudhon* ben ik niet tegengekomen: terecht, denk ik. Proudhons kennis van Hegel was in het gunstigste geval uit de tweede hand. Wel uiteraard aandacht voor *Jean Hippolyte* die eerder (1941) een Franse Phänomenologie-vertaling voltooide.
De naam Hippolyte duikt op in de biografie van *Michel Foucault* door *Didier Eribon* (*Van Gennep, Amsterdam 1990, 388 blz., f54,50*). Hippolyte was Foucaults Lycée-docent filosofie; via hem hoorde de jonge Foucault "de stem van Hegel, de stem van de filosofie". Later, in 1970, zou Hippolyte een belangrijke rol spelen bij Foucaults benoeming als hoogleraar aan het Collège de France.
Nergens wordt Foucault in deze biografie 'anarchist' genoemd, al wordt wèl zijn thematische verwantschap met het anarchisme duidelijk. Het belang van deze biografie lijkt mij evenwel vooral gelegen in het beeld dat het boek geeft van het Franse intellectuele wereldje.
In Nederland blijven met enige regelmaat ook Hegel-vertalingen verschijnen. Zo verscheen in 1989 *Over de esthetiek* (*Boom, Meppel/Amsterdam, 169 blz., f29,50*), een vertaling van Hegels inleiding bij zijn *Vorlesungen* over esthetica.
Bij *Kok* verscheen *Het wezen van de filosofische kritiek*, de inleiding op het door Hegel èn Schelling uitgegeven *Kritisches Journal der Philosophie* (1802-3), vertaald, ingeleid en geannoteerd door *Peter Jonkers* (*Kampen 1990, 135 blz., f24,50*), die overigens eerder een rampzalige vertaling van de inleiding op de Phänomenologie in elkaar draaide...

Hegel mag te boek staan als een Moeilijk Filosoof, *Heidegger* kon er ook wat van. Zo schreef 'zelfs' *Cornelis Verhoeven* in een boekje over Heidegger (*J. de Visscher e.e. (red.), Wonen, architectuur van Martin Heidegger, SUN, Nijmegen 1991, 148 blz., f24,50*) onlangs dat het ook wel eens "te machtig wordt". Bovendien raakte Heidegger in 1988 (weer) in opspraak toen ene *Farias* Heideggers nazi-verleden oprakelde. Het filosofie-blad *Krisis* plantte Heidegger kort geleden nog op de omslag van een themanummer over Foute Intellectuelen (*Krisis nr. 44, september 1991*).
Toch is en blijft het werk van Heidegger van groot belang. Zijn hoofdwerk *Sein und Zeit* (1927) wordt door velen beschouwd als hèt belangrijkste filosofische geschrift van de 20ste eeuw. Hij beïnvloedde vele latere filosofen, van wie ik hier *Jean-Paul Sartre* en *Hannah Arendt* noemen wil. Maar vooral de postmodernisten ontlenen veel aan Heidegger!
Het genoemde Krisisnummer bood onder meer een Nederlandse vertaling van Heideggers rectoraatsrede 'De identiteit van de Duitse universiteit' (1933), voorafgegaan door een inleiding van *Pierre Bourdieu*, getiteld 'Het louche denken'...
"Heidegger legt (...) de precaire, intrigerende maar ook gevaarlijke verbinding bloot tussen de 'rechtse' traditie van de Verlichtingskritiek en die van het postmodernisme, dat zich meestal in de allervoorste voorhoede van het ontnuchterende en progressieve denken waant. Vandaar de soms schandalige apologetische spitsvondigheden waarin postmoderne filosofen als Derrida, Baudrillard en Lyotard zich inmiddels de een na de ander hebben begeven", aldus de Krisis-redactie (blz. 6).
Van een van die 'apologetische spitsvondigheden' verscheen een Nederlandse vertaling: *J. Derrida, Heidegger en 'de joden'* (*Kok Agora, Kampen 1990, 136 blz., f24,50*).
Van Heidegger zelf verschenen bij de SUN een viertal essays in Nederlandse vertaling, onder de titel *Over denken, bouwen, wonen* (*Nijmegen 1991, 118 blz., f24,50*). Het belang van deze teksten wordt onder meer aangegeven in een artikel van *Harry Berghs*, 'Martin Heideggers bijdrage aan een filosofie van het wonen en het milieu', te vinden in de eerder genoemde bundel van De Visscher. Bergh schrijft onder meer

dat *Arne Naes(s)* - de Noorse ecofilosoof die de 'deep ecology' uitvond - door Heidegger beïnvloed werd. *Murray Bookchin* (vgl. *De AS* 91) versus Heidegger dus?
De bundel *Op zoek naar een ecologische cultuur. Milieufilosofie in de jaren negentig (W. Zweers (red.), Ambo, Baarn 1991, 280 blz., f49,50)* biedt in deze geen uitkomst. Bookchin ontbreekt er domweg in. Maar ook voor het overige valt de bundel tegen. Ik kan mij dan ook helemaal vinden in het oordeel van *Lucas Reijnders (Vrij Nederland, 14-12-1991)*: slechts een enkele bijdrage is de moeite waard!
Maar het kan altijd erger: "De milieuproblematiek is in essentie een schaarsteprobleem en de oplossing van een dergelijk probleem wordt vergemakkelijkt door economische groei". Je gelooft het niet maar het staat er, in een artikel van *K. Groenveld*, econoom en directeur van de Teldersstichting, naar verluid een wetenschappelijk instituut van de VVD, een artikel dat hij schreef voor de bundel *Voorbij de ideologie*, samengesteld door *Bas van Stokkom (Gooi en Sticht, Baarn 1991, 235 blz., f39,50)* rond het thema *zingeving en politiek na Fukuyama's Einde van de geschiedenis*. Ik vond slechts de bijdrage van Bart Tromp de moeite waard, *Ger Harmsens* artikel vond ik in het gunstigste geval aandoenlijk.

Wij spoeden ons naar de Kunsten, alwaar het goede nieuws onder meer is dat er een Nederlands vertaling verscheen van het eerste deel van *John Dos Passos'* USA-trilogie *De 42ste breedtegraad (vert. Paul Syrier, Amber, Amsterdam 1991, 445 blz., f49,90)*. Alhoewel ik voor het 'anarchisme' nog altijd moet verwijzen naar mijn artikel in *De AS* 86, werd er tenminste ook weer geschreven over mijn held. Volgens *Graa Boomsma (De Groene 27-11-1991)* is Dos Passos een 'Diogenes in de twintigste eeuw'. Boven een stuk van *Hans Bouman* in de kunstbijlage van *De Volkskrant (29-11-1991)* over Dos Passos' USA stond 'Hartslag van een natie', terwijl de kop boven een recensie in *Intermediair (13-12-1991)* 'De executie van de Amerikaanse droom' luidde. Een paar maanden later zou *Graa Boomsma* in een *Groene*-special over *Ernest Hemingway (8-1-1992)* zelfs schrijven over 'de burgeroorlog' tussen Hemingway en Dos Passos en het daarbij voor laatstgenoemde opnemen.
Het 'anarchisme' van *Annie M.G. Schmidt* werd intussen ontmaskerd door *Petra Branderhorst* en *Mirjam van Teeseling* in de door *Ernst van Alphen* en *Maaike Meijer* samengestelde bundel *De canon onder vuur (Van Gennep, Amsterdam 1990, 259 blz., f38,50)* waarin Nederlandse literatuur 'tegendraads' gelezen wordt, een nogal moeizaam gebeuren, zo blijkt.
Geen zwaarwichtigheid bij Diana Ozon. "Na moeilijke pamfletten eindelijk eens lachen", zegt zij *(Trouw, 31-12-1991)* over haar 'cartoon in proza' *Kraker Jack (In de Knipscheer, 1991, f19,50)*. Nou ja, lachen... Pretentieloos, dat wel. En toch charmant.
De anarchistisch angehauchte band *The Ex* won de *Popprijs 1991*. De band accepteerde de prijs, zo meldde *Stan Rijven* in *Trouw (6-1-1992)*, omdat "ze er geen concessies voor hoefden te doen". In ieder geval een goede gelegenheid om nogmaals te wijzen op het oeuvre van *The Ex*, dat onder meer songs over de Spaanse burgeroorlog, platen met de Koerd *Brader*, met de Amerikaanse cellist *Cora* en met het Belgische duo *Kamagurka* en *Herr Seele* omvat.

Wij verzeilen bij het 'echte' anarchisme.
Eerder meldde ik in deze rubriek een artikel over de anarchistische wortels van het Chinese communisme, thans kan ik een tweetal boeken noemen die voor dit onderwerp van belang

REPRINT-SERIE

De reprint-serie van *De AS* is uitgebreid met een 42 pagina's tellende brochure die *AS*-redacteur Simon Radius in 1981 publiceerde bij de uitgeverij van de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte. Deze brochure *Proudhon over kerk en samenleving* was al enige tijd uitverkocht. Radius laat in zijn essay zien hoeveel invloed bijbel en christendom op Proudhons denken gehad hebben. De nieuwe reprint kost inclusief verzendkosten vijf gulden (bestelnummer: 006).

zijn. Bij de *Oxford University Press* verscheen van *Arif Dirlik: The origins of Chinese communism.* In *Le Monde Libertair (nr. 848, 5-12-1991)* een recensie.

Bij de *Columbia University Press* verscheen van *Peter Zarrow: Anarchism and Chinese political culture.* Ook dit boek werd door *Le Monde Libertair (nr. 840, 10-10-1991)* gerecenseerd.

James Joll kennen wij als auteur van onder meer *The anarchists* (1964, div. reprints). Hij is inmiddels gepensioneerd als hoogleraar 'internationale geschiedenis' aan de Universiteit van Londen. In het *Times Literary Supplement (TLS, 10-1-1992)* schreef hij een besprekingsartikel van een tweetal historische anarchisme studies, te weten *Demanding the impossible, a history of anarchism* van *Peter Marshall* en *Classical anarchism: the political thought of Godwin, Proudhon, Bakunin and Kropotkin* van George Crowder.

Mocht de redactie van *De AS* ook verblijd worden met recensie-exemplaren van deze (prijzige!) werken, dan merkt u dit ongetwijfeld in de kolommen van dit tijdschrift. Vooralsnog zult u het met het oordeel van Joll moeten doen: "These two books (...) help to make serious discussion possible of ideas which seem more immediate today than they perhaps did thirty years ago".

Dichter bij huis zijn vooral problemen te melden: allerlei bladen en blaadjes zijn in moeilijkheden geraakt door de teruglopende belangstelling, zoals bijvoorbeeld binnen de vredesbeweging.

Zo is het blad *'t Kan Anders* met ingang van 1 januari 1992 een 'tweemaandelijks tijdschrift voor een vreedzame en leefbare wereld', een uitvloeisel van het samenwerkingsverband dat de groep *'tKA* is aangegaan met *Van Zwaarden naar Ploegscharen*, een groep mensen rond de hoogbejaarde vredesactivist *Prins* en met de groep *50-plus tegen Kerngeweld.* Het nieuwe blad dat in A-4 formaat verschijnt, heeft een oplage van 4000 stuks (info: 02550-17296).

Begin maart verscheen ook het nieuwe blad *Veedee/AMOK*, een uitgave van de *Vereniging Dienstweigeraars* en het *Anti-Militaristies Onderzoekskollektief.* In het eerste nummer van dit 'nieuwe' blad onder meer een voortreffelijk artikel over het voormalige Sowjet-leger van Karel Koster, getiteld 'Het Rode Leger als slaghoedje van een sociale bom' (abo *f*24,= per jaar, info: 020-6680999).

Een heel ander soort probleem vormt *De Vrije.* Het blad heeft zich tot grote woede van menigeen definitief ontwikkeld in de richting van een *Piet-de-Geus-Revue.* Let wel: het is De Geus gegund, een Eigen Blad. Ik vraag mij alleen af waarom hij daartoe de anarchistische beweging dat aardige blad *De Vrije (Socialist)* meende te moeten ontfutselen! 't Is echt een grof schandaal, eens te meer daar De Geus het niet onaanzienlijke bedrag van een ton van het *Bedrijfsfonds voor de Pers* heeft weten los te peuteren.

Anarchistisch Nederland laat het er evenwel niet bij zitten. Wat Nederland aan organisaties, groepen en bladen telt, heeft de hoofden bij elkaar gestoken en besloten om voorlopig ééénmalig (maar wie weet vaker) een soort 'tegen-Vrije' uit te brengen, die rond de komende *Pinksterlanddagen* zal verschijnen. Abonnees van *De AS* zullen dat blad gratis toegestuurd krijgen. En dat allemaal zonder subsidie van de staat!

Problemen - en dientengevolge: samenwerking - ook binnen de zogenaamde Derde Wereld Beweging. Zo gaat de Amsterdamse *NIO-Vereniging* fuseren met *BOW, CON, Honger hoeft niet* en de *KNV. Inzet* gaat de nieuwe organisatie heten die het blad *Inzet, tijdschrift voor Noord-Zuid vraagstukken* gaat uitgeven (info: 020-6121220).

Jammer, één blad in plaats van vijf? Wie weet. *Enige* sanering kan evenwel geen kwaad, mij dunkt: er verschijnen in Nederland maar liefst driehonderd bladen die op de een of andere manier de derde wereld tot onderwerp hebben! Ik wil een drietal belangwekkende studies noemen die de 'derde wereld' tot onderwerp hebben.

Allereerst de monumentale studie van *Michael Taussig, Shamanism, colonialism and the wild man (Chicago Press, 1987, 517 blz., f94,=)* over 'terror and healing' in het zuidwesten van Colombia, zonder meer het meest indrukwekkende boek dat ik de afgelopen jaren las. Ik moet het kort houden en wijs daarom voor meer informatie

over dit boek op een recensie van *Aat Brand* in de *NIO-Kroniek* (nr. 76, info: 020-6121220).
Het tweede boek is *Martin Ros' Vuurnacht (Arbeiderspers, Amsterdam 1991, 248 blz., f29,90)* over Toussaint Louverture en de slavenopstand op Haiti. "Wie de krantenkoppen van vandaag over Haiti op waarde wil schatten, kan niet heen om de door Martin Ros geboekstaafde ontstaansgeschiedenis van de eerste zwarte republiek", oordeelde *Bart Tromp (Het Parool, 13-11-1991)* terecht. Vreemd toch, dat die Louverture zo onbekend is, ook in Frankrijk. Toch wilde ooit *Eisenstein*, zo las ik dezer dagen toevallig (zie: *A. Blakely, Russia and the negro, Washington DC 1986*, p. 153), een film maken over Louverture met nota bene *Paul Robeson* in de hoofdrol! Het indrukwekkende verhaal leent zich er nog altijd voor!
Indrukwekkend is ook de studie van *R. Kunz* en *R.D. Müller, Gifgas gegen Abd el Krim. Deutschland, Spanien und der Gaskrieg in Spanisch-Marokko 1922-1927 (Rombach, Freiburg 1990, 239 blz., 32 DM)*, allereerst omdat uit het boek blijkt dat de oorlog in Spaans Marokko de eerste oorlog was die door gifgas werd beslist - dat was dus niet de Italiaanse gasoorlog in Abessinië in de jaren dertig... Maar ook geeft het enig inzicht in de heldhaftige strijd van de Rif-Kabylen onder Abd el Krim tegen de koloniale Franse en Spaanse legers.

Deze Rif-Kabylen (een etnische groep) nu, vormen de overgrote meerderheid van de in ons land verblijvende Marokkaanse migranten, waarover de laatste tijd soms zeer negatief werd geschreven. En niet alleen over hen...
Zelfs (?) *Roel van Duijn* vindt dat Amsterdam *overvol* aan het raken is (*NRC-Handelsblad, 18-1-1992*). Terecht? Ten onrechte? Zoveel is inmiddels duidelijk: er zijn problemen. Problemen die evenwel steevast aan de minderheden worden toegeschreven. *Jan Rath* spreekt in dit verband in zijn proefschrift over *minoriseringsprocessen*: 'etnische minderheden' worden tot probleemgroepen gemáákt (*J. Rath, Minorisering: de sociale constructie van 'etnische minderheden', SUA, Amsterdam, 280 blz., f42,=*).
Twee andere studies zijn in dit verband eveneens het vermelden waard.
Integration - Emanzipation: ein Widerspruch is de intrigerende titel van een inderdaad interessante studie van *Stienen* en *Wolf* waarin zij een aantal sociaalwetenschappelijke sleutelbegrippen uit de literatuur over migratie en vluchtelingen analyseren en bekritiseren. (*Breitenbach, Saarbrücken 1991, 344 blz., ca. f50,=*).
Een studie naar 'social factors relating to deliquency among Moroccon, Turkish, Surinamese and Dutch boys' van *Marianne Junger* kreeg de titel *Deliquency and etnicity (Kluwer, Boston/Deventer 1991, 180 blz., f80,=)*. Nog niet zo lang geleden zou dit boek *Ras en Misdaad* (Bonger) geheten hebben!
In februari vond in Paradiso het congres *Jeder ist ein Auslander* plaats. *Daniel Cohn-Bendit*, een andere activist uit het provotijdperk, is tegenwoordig wethouder in Frankfurt a/M. voor multiculturele zaken. Cohn-Bendit bepleit aldaar vooral het onderwijs: "Met een hoofddoekje de school in, met een spijkerbroek er uit" (*Het Parool, 15-2-1992*). Hopelijk was *Roel van Duijn* daar ook aanwezig...
Ook het werkelijk schitterende artikel van *Paolo de Mas* zij hier vermeld: 'Marokkaanse migratie naar Nederland: perspectief vanuit de herkomstgebieden' (*Internationale Spectator, maart 1991*).

Ik ben bij de varia beland.
Andermaal kan ik een interview met *Dorien Pessers* - hopelijk krijgt de zetter haar naam dit keer wel goed uit zijn apparaat - signaleren en wel in het *NRC-Handelsblad (15-2-1992)*, nu ter gelegenheid van haar afscheid van het *Clara Wichmann Instituut*.
In Barcelona wordt van 23 juni t/m 15 juli een *Exposición International* georganiseerd: als een manifestatie tegen de officiële activiteiten in Madrid, Sevilla en Barcelona. Een discussie over de rol van het anarchisme in de hedendaagse samenleving staat ook op het programma, naast onder meer film-, theater- en muziekvoorstellingen. Informatie: *Comisión Organizadora, Rda. Sant Antoni 13 (pral.) 0811 Barcelona, tel. (Ba) 3297556.*
Dit laatste berichtje trof ik in het *Historisch Nieuwsblad*, een nieuw 'tweemaandelijks magazine over geschiedenis en het historisch be-

drijf', voor en door min of meer werkloze historici. Wel aardig. Info: *Stichting Historisch Platform, postbus 71975, 1008 ED Amsterdam, tel. 020-5484966.*

Bij de *SUN* verscheen een boekje van *Dr. J. van Santen, Geld, teken van geestelijke vrijheid (Nijmegen 1991, f24,50)*. "Ik geloof niet dat de Nederlandse linkerzijde de laatste halve eeuw een groter denker heeft voortgebracht", merkte *Ger Harmsen* naar aanleiding van deze uitgave op. *Hans Achterhuis* had nogal wat moeite met en bezwaren tegen de uitgebreide... *Hegel*-citaten (zie: *de Volkskrant 29-2-1992*)! Zelf ben ik er nog niet achter óf ik Van Santen niet begrijp, óf dat ik het domweg niet met hem eens ben.

Bij genoemde uitgever in Nijmegen verschijnt sinds enige tijd het blad *Versus*, een nogal 'moeilijk' tijdschrift over film. Een artikel van *Jacqueline Stoeckler* over *Der Himmel über Berlin* las ik nochtans met plezier (*Versus 1991/1*, info: 080-786563).

Bij de *Arbeiderspers* verscheen alweer het *twaalfde* Jaarboek voor het Democratisch Socialisme, met onder meer een drieluik over 'vernieuwingen' in de sociaal-democratie. "Zonder het midden gaat het niet", menen *Paul Kalma* en *Marnix Krop*, niet ten onrechte uiteraard, in een artikel dat een bijdrage zou moeten zijn aan het huidige vernieuwingsdebat (dat voorzover ik weet nog beginnen moet!?). Zich baserend op een analyse van de Deense socioloog *Esping-Andersen* (The three worlds of welfare capitalism, 1990), bepleiten Kalma en Krop om de middengroepen méér van de welvaartsstaat te laten profiteren. De welvaartsstaat produceert dan méér solidariteit en schept daarmee zijn eigen draagvlak, zo gaat zo ongeveer de redenering.

In het jaarboek overigens óók een alleraardigst artikel over *Herman Heijermans* contra *De Nieuwe Tijd: Een koekoeksjong tussen de intellectuelen van de SDAP 1897-1904 (Amsterdam 1991, 176 blz., f29,50)*.

Een lezer stuurde *Bladeren* het PvdA-blad *Links-Af*, van december 1991, met daarin een interview met *Felix Rottenberg*. Een citaat: "Ik denk dat er nu meer dan ooit ruimte en tijd voor hervormingen van de PvdA is. Er is nu plaats voor een *libertaire* progressieve politiek en daar zitten veel mensen op te wachten".

Zou die Rottenberg nu dom, slim of gewoon naïef zijn?

Oplossingen en ander drukwerk naar *Bladeren*, postbus 35061, 3005 DB Rotterdam. (CB)

BOEKBESPREKINGEN

ATOOMMACHT ISRAËL

Op 5 oktober 1986 onthulde de *Sunday Times* dat Israël over een indrukwekkend arsenaal aan kernwapens beschikt. Honderden kernkoppen, geschikt voor artilleriewapens, maar ook voor raketten die via mobiele lanceerinrichtingen een afstand van tienduizend kilometer kunnen overbruggen. Bovendien nucleaire landmijnen en neutronenbommen in vergelijkbare hoeveelheden. Alles 'made in Israël', in geavanceerde centrales, fabrieken en laboratoria en met dank aan Frankrijk dat in de jaren vijftig en zestig in de benodigde technologie, materialen en menskracht voorzag en evenzeer met dank aan Zuid-Afrika dat eind jaren zeventig de benodigde ruimte voor kernproeven beschikbaar stelde.

Onthullend? Ja en neen. Neen, omdat het al kort na het moment dat Israël daadwerkelijk een atoommacht werd (in 1968) een publiek geheim was. Loslippige ministers en topambtenaren, eeuwige rook uit de kernreactor in Dimosa in de Negev, verdachte leveranties, zoekgeraakte vaten uranium, talloze rapporten van evenzovele spionagediensten, kortom er waren al jaren aanwijzingen te over dat Israël inmiddels over eigen kernwapens beschikte. Waarom hadden alle Israëlische regeringen steeds inspectie door het Internationale Atoom Energie Agentschap in Wenen verhinderd? Waarom had Israël geweigerd het Non Proliferatie Accoord te ondertekenen? In 1976 was CIA-directeur Richard Helmes er al heilig van overtuigd dat Israël kernwapens produceerde, maar achteraf bleek die dienst de aantallen en de geavanceerdheid ervan schromelijk onderschat te hebben.

Het artikel in de Engelse krant was echter niet

gebaseerd op vage geruchten, maar op een getuigenis uit de eerste hand. De Israëlische atoomtechnicus Mordecaï Vanunu bevestigde alle geruchten en staafde zijn onthulling bovendien met eigenhandig genomen foto's van het Dimosa-complex en de daar opgeslagen atoomgeheimen.

Vanunu had tien jaar lang in Dimosa gewerkt. Voordat hij ontslag nam en naar Australië uitweek, had hij kans gezien ongestoord te fotograferen. Zijn verhaal en foto's wilde Vanunu wel aan de Sunday Times kwijt, maar de krant vroeg hem zelf naar Londen te komen. Dat is Vanunu noodlottig geworden. Een aantrekkelijke agente van de Mosad, de Israëlische geheime dienst, lokte hem vervolgens naar Rome. Daar werd hij ontvoerd om uiteindelijk in een Israëlische cel te belanden. Na een achter gesloten deuren gehouden proces zit Vanunu nu een straf van achttien jaar uit. Zijn situatie zou zorgelijk zijn. Overigens werd de Mosad waarschijnlijk getipt door een concurrerend journalist die op de loonlijst stond van de onlangs overleden media-tycoon Robert Maxwell, bekend door zijn *Israël-connection*.

Israëls 'vinger aan de atoomtrekker' is nu boeiend gereconstrueerd door de Amerikaanse journalist en Pulitzer-prijswinnaar Seymour Hersh. Op basis van een indrukwekkend aantal schriftelijke en mondelinge bronnen schetst Hersh wat hij het *Samson-scenario* noemt. Net als de Bijbelse Samson die verkoos om mèt de vijandige Filistijnen tenonder te gaan, streefde Israël doelbewust naar een eigen nucleair arsenaal. Zou zouden de vijanden die Israël wilden vernietigen, zelf vernietigd worden. Nooit heeft die nucleaire strategie in Israël ter discussie gestaan; met uitzondering van enkele kleine linkse partijen en groepen waren alle Israëlische politici op dit punt eensgezind.

Hersh beschrijft die nucleaire strategie stap voor stap. Zo onthult hij hoe Israël ultrageheime Amerikaanse *intelligence* stal en daardoor zijn kernraketten nauwkeurig op de Sowjet-Unie kon richten en ook zet hij uiteen hoe Israël Nixon en Kissinger chanteerde met de inzet van kernwapens tijdens de Jom Kippoer-oorlog van 1973.

Toch is zijn documentaire vooral van belang vanwege de Amerikaanse reacties op het Samson-scenario. De Verenigde Staten sloten de ogen voor Israëls nucleaire strategie, concludeert Hersh. Er waren presidenten, Johnson bijvoorbeeld, die pertinent weigerden om berichten erover te lezen of aan te horen.

Kennedy raakte geïrriteerd door de Israëlische rookgordijnen. (Terecht, want de door de VS afgedwongen jaarlijkse inspecties van de Dimosa-reactor bleek een complete klucht, Catherina de Grote van Rusland waardig, toen bekend werd dat het geheime gedeelte van het complex steeds voor aankomst van de Amerikanen werd dichtgemetseld en de inspecteurs in nagebootste regel- en controlekamers werden ontvangen.) Maar Kennedy realiseerde zich tegelijkertijd dat sancties tegen Israël bij veel joodse kiezers verzet zou oproepen en zijn herverkiezing op losse schroeven zou zetten.

Zo ontstond de situatie dat de VS accepteerden dat Israël een zelfstandige nucleaire politiek voerde en een eigen atoomwapenarsenaal aanlegde. Vorig jaar nog, tijdens de Golfoorlog, had Israël zijn kernwapens paraat. "Niemand in de regering van Bush", aldus Hersh, "wist wat Israël zou doen als er een Scud met zenuwgas een appartementencomplex zou raken en duizenden zou doden". Israël als nucleaire desperado. De vreedzame joodse pioniers van het zionisme hadden edeler dromen. (HR)

Seymour M. Hersh, Het Samson-scenario. Israëls nucleaire arsenaal; Anthos Baarn 1991; 380 p.; f39,90.

CONFERENTIE DOCUMENTATIECENTRA

De tweejaarlijkse conferentie van de FICDL, de internationale federatie van libertaire documentatiecentra, wordt ditmaal in Nederland gehouden. De organisatie is in handen van het Documentatiecentrum Vrij Socialisme te Utrecht en het IISG te Amsterdam. De conferentie vindt plaats op 29 mei a.s. in het gebouw van het IISG, Cruquiusweg 31, Amsterdam. Wie wil deelnemen, wordt verzocht zich aan te melden (postbus 14045, 3508 SB Utrecht).
De conferentie behelst een studiedag over anarchisme en documentatie van de anarchistische bewegingen. Op aanvraag wordt een programma toegezonden.

RELIGIE

Wat brengt een voormalig maoïst er toe zich met Jezus bezig te houden? De vraag wordt in Erik van Ree's *Jezus van Nazaret* niet beantwoord. Een herwaardering van het christendom is zeker niet de verklaring. Van de hoofdpersoon en diens opvattingen en handelingen wordt niet veel goeds verteld. Het maakt natuurlijk niet veel uit: wie het nieuwe testament als geloofsbron beschouwt, zal zich door Van Ree niet laten bekeren tot diens visie op een historische Jezus. En wie het nieuwe testament als voornaamste historische bron ziet met betrekking tot het ontstaan van een wereldgodsdienst, en niet als goddelijk geïnspireerd geschrift, komt wel allerlei nieuwigheden tegen bij Van Ree. Of het een verrijking van het historische beeld is mag zelfs geen vraag heten.

Er is niet veel vóór een historische Jezus te zeggen en veel tegen. Met geloof heeft de beslissing of Jezus echt een kleine tweeduizend jaar geleden in Palestina geleefd en gepreekt heeft weinig te maken. Men kan in Hem geloven (zie, hier gebruik ik dan wel die hoofdletter) zonder alle moeilijke constructies die Zijn bestaan aannemelijk moeten maken te hoeven accepteren. En men kan in hem geloven zonder ook maar iets van het transcendente waarvoor Hij (voelt u de nuance?) staat te aanvaarden. Van Ree behoort duidelijk tot de laatste categorie.

Zijn goed recht, zult u zeggen. Zeker, de strontkar is niet over hem heengegaan zoals - om maar iets te noemen - zo'n dertig jaar geleden over het team van Zoishettoevalligooknogeseenkeer met hun onschuldige Beeldreligie. Van Ree kon gerust op de Hilversumse loerdoos verschijnen om namens niet nader genoemde "Byzantijnse aanhalingen" (p. 9) te verklaren dat Jezus een kromme dwerg was, met een donkere huid en een lange neus. De enige schrijver die hij in dit verband noemt, zonder plaats van aanhaling uiteraard, is Tertullianus, die Jezus 'puerulus' noemde. Een min ventje, vertaalt Van Ree dit. Bedoeld is natuurlijk jongetje, kindeke zoals de Statenvertaling het wil (pèdhion in de oorspronkelijke Griekse tekst). Maar ja, wie beheerst er nu klassieke talen in deze moderne swingende samenleving, Van Ree toch zeker ook niet.

Een zedig zwijgen volgt op deze in de massamedia gebraakte onzin uit een dun boekje waarvan de tekst ook nog eens eerder in *De Groene* is verschenen. Jezus was een klein, krom mannetje met een grote neus, daarmee beledig je geen christen anno heden. Een dergelijke beschrijving herinnert aan tekeningen uit een niet al te ver verleden vanuit een gezindheid die nog of weer aardig actueel is in een groeiend deel van Europa. Risjes, zo valt het schrijfsel van ex-maoïst Van Ree dat nog een herdruk is ook, het best aan te duiden. Men kan maar beter naar het nieuwtestamentische woord van hem weggaan en het stof van zijn of haar voeten afslaan.

Toeval: een themaserie over joods leven in Amsterdam op Radio 100, dit nummer van *De AS* en dan ook nog *Groniek*, historisch tijdschrift nr. 115 met als thema 'joodse identiteit tussen integratie en isolatie'. Zoals het met een dergelijk bijna-voldragen wetenschappelijk tijdschrift hoort met bijdragen die wat moeizaam bijeengezocht lijken maar daarom nog niet onbelangwekkend zijn: artikelen over resp. A.C. Wertheim, Henri Polak en Lion Feuchtwanger - waarom zij, waarom zij niet? Goede inleidingen voor de (zo goed als) onwetende zijn de artikelen 'Op zoek naar een joodse zelfdefinitie', 'Wie is jood?' en 'Joods Nederland: een karakteristiek van vier decennia'. Conclusie van dit laatste artikel van Victor Brilleman: ondanks dat de meeste joden in Nederland geen lid zijn van een kerkgenootschap blijft de belangstelling voor het jodendom bij hen aanwezig. En de meerderheid kiest wel voor integratie maar niet voor assimilatie.

Als Erik van Ree ook maar een beetje op de hoogte was geweest van de radicale bijbelkritiek in (vrijzinnig-protestantse) kerkelijke kring, zou hij dan zijn schrijfsel achterwege gelaten hebben? Hopelijk wel. Een van de meest radicale theologen in Nederland, voor wie het vanzelf sprak dat Jezus niet als historisch persoon bestaan heeft, was G.A. (Gustaaf Adolf) van den Bergh van Eysinga, een veelbesproken

en veelbestreden figuur die steeds predikant is gebleven, evenals zijn broer H.W.Ph.E. (Henri). Over deze laatste is een boekje verschenen van de hand van Herman Noordegraaf. Helaas voldoet het boek niet aan mijn nogal gespannen verwachtingen. Te lichte kost over wat ik met permissie een zware jongen zou willen noemen: een toon die bijwijlen zweemt naar babbelen, over de schrijver van Uren met Hegel. Waarschijnlijk wil Herman Noordegraaf een wat grotere groep mensen bereiken, hen die kerks zijn en geneigd zijn tot linksgericht maatschappelijk engagement, en met een zwaar wetenschappelijk werk zal dat wel niet gaan.
Wat mij niet juist lijkt is Noordegraafs beoordeling van de politieke evolutie van Henri van den Bergh: van christen-anarchist via sociaaldemocraat tot (zo goed als) communist. Tenslotte is de man nooit lid van de CPH geworden en er is niets dat doet vermoeden dat zijn vroege dood de keuze voor dit partijlidmaatschap verhinderd heeft. Noordegraaf vraagt zich af of hij het er lang in zou hebben uitgehouden, omdat hij dichter bij het radencommunisme zou hebben gestaan. Toegegeven, zijn Kronstadt heeft hij niet kunnen meemaken, maar er is in de geschriften van Henri van den Bergh niets dat doet vermoeden dat hij bij een anti-intellectueel en onrevolutionair gezelschap als de CPH ook maar een dag zou hebben thuisgehoord. Een aardige inleiding die om een diepergravend vervolg vraagt, dat komt Van den Bergh wel toe lijkt mij - heeft Herman Noordegraaf plannen in die richting? (AdR)

Erik van Ree, Jezus van Nazaret - een wonderlijk leven; Jan Mets, Amsterdam, 1991 (tweede druk); f9,90.

Groniek - historisch tijdschrift, nr. 115: Joodse identiteit tussen integratie en isolatie. (December 1991). Te bestellen bij: Groniek, Oude Kijk in 't Jatstraat 26, 9712 EK Groningen.

Herman Noordegraaf, Henri van den Bergh van Eysinga - revolutionair predikant en volksopvoeder 1868-1920. Walburg Pers, Zutphen, 1991; f29,50.

ORANJE

Het duo Dick Gevers/Bart Schellekens werkt in een hoog tempo. Kort achter elkaar verschenen van hen bij de libertaire uitgeverij Iris twee vertalingen. De ene is de verklaring die anarchist-van-de-daad Emile Henry in 1894 voor zijn rechters aflegde. Henry had zoals bekend een bom geplaatst in het Parijse café Terminus, waarvoor hij ter dood werd veroordeeld. In een brief aan zijn moeder (als appendix opgenomen in de brochure) schreef hij dat hij "gedood had voor een groots Idee".
Heel wat vreedzamer was Oscar Wilde, een tijdgenoot die óók voor het gerecht werd gesleept, maar dan om zijn homosexualiteit. In 1891 publiceerde Wilde een essay dat nog steeds beschouwd kan worden als een meesterwerkje van libertair socialisme *The soul of man under socialism.* Het door de literator P.C. Boutens vertaalde en begin van deze eeuw bij de Wereldbibliotheek verschenen boekje, dat de minder poëtische titel 'Individualisme en socialisme' meekreeg, heeft nu een waardig opvolger gevonden in de nieuwe Iris brochure.

Libertaire uitgeverij Rode Emma brengt in samenwerking met de 'neo-PSP' weer wat leven in de bijna verstomde discussie over de monarchie. *Leve de republiek!* heet deze ook in jaren zestig stijl vorm gegeven brochure, met de ondertitel 'Een pleidooi voor afschaffing van het koningschap in samenhang met herverkaveling van de macht'. En als dat niet duidelijk genoeg is, neemt *AS*-redacteur Thom Holterman in zijn bijdrage ieder misverstand weg: "De hantering van het anarchieke paradigma moet voorkomen dat de anti-monarchale roep om de republiek smoort in een republiek waarin het hiërarchieke paradigma dominant is". Want dat het tenminste draait om het *instituut* koningschap en niet om de *persoon* van pakweg prins Claus von Amsberg had de modale lezer van *De AS* 88 (De staat van de ecologie) - waarin fragmenten van een toespraak van de prins werden opgenomen - al wel begrepen.

Geen discussies over de monarchie, maar wèl aandacht voor stamhouder Willem van Oranje in *Kritiek 1991*, een nieuw jaarboek voor socialistische discussie en analyse, van min of meer trotzkistische signatuur. Het is een te prijzen initiatief van Marcel van der Linden en Wim

Bot, die beiden ook de meest geslaagde bijdragen aan dit jaarboek leverden. Bot pleit voor een post-stalinistisch socialisme dat Alec Noves *The Economics of Feasible Socialism* (London 1983) tot richtsnoer neemt, Van der Linden analyseert de merkwaardige theorieën over de Opstand, Willem van Oranje en de Republiek die met stalen (en soms stalinistisch) gezicht door generaties van marxisten op papier zijn gezet. Verder in dit eerste jaarboek onder meer bijdragen van Cajo Brendel over de crisis van het partijwezen en Jeroen Bartels over het filosofenblad *Krisis*.

Om niet te achterhalen reden is er in dit blad nimmer aandacht besteed aan de politieke biografie van *prins Bernhard*, die Wim Klinkenberg in 1979 publiceerde. In 1986 bracht uitgeverij In de Knipscheer er een geactualiseerde herdruk van met een aanbeveling van onze inmiddels overleden redacteur Anton Constandse. In het pas verschenen *Buitenlandsche Zaken* pakt Klinkenberg die draad weer op.

Klinkenberg mocht neuzen in de archieven van het ministerie van BZ en diepte er een tiental *cases* uit op die zich alle ten tijde van de tweede wereldoorlog afspeelden. Ditmaal geen vele pagina's voetnoten, maar losse 'historiën', zoals Klinkenberg ze noemt. De geschiedenissen onthullen hoe draaikonterig sommige leden van Adel en Patriciaat de oorlog doorkwamen, maar bewijzen van het bestaan van een Groot Complot vallen niet te ontwaren, al wekt de schrijver de indruk dat anders te zien.

Klinkenberg heeft zoals bekend een andere visie op de tweede wereldoorlog dan professor L. de Jong, onze eigen rijksgeschiedschrijver. In zijn overigens onthullende boek over de ultracentrifuge (1971) legt Klinkenberg al het primaat bij de economie, een visie die er op neer komt dat zowel in de jaren van fascisme en wereldbrand als er na de belangen van de grote ondernemingen het politieke beleid bepaald hebben. En één van de spelers in dat *Spiel* van het kapitaal was prins Bernhard zur Lippe-Biesterfeld, wiens familie banden zou hebben gehad met de Abwehr, de Duitse contraspionagedienst.

Volgens Klinkenberg betekende het huwelijk van de prins met kroonprinses Juliana der Nederlanden geenszins het einde van diens contacten met IG Farben, het genazificeerde concern waarvan hij inlichtingenagent was geweest. Enkele van de door Klinkenberg beschreven historiën zijn gewijd aan de prins, maar er worden nauwelijks zaken aangeroerd die al niet uit zijn politieke biografie bekend waren. Met dit verschil dat de lezer Klinkenberg ditmaal op zijn woord zal moeten geloven.

Opmerkelijk is natuurlijk dat het huis van Oranje nu al generaties lang is behoed voor uitsterven door prinsen uit Duitsland. Buitenlanders dus, kan je zeggen, die hier werk vonden. Maar hoe zit dat nu met de niet-blauwbloedige buitenlanders? In *NRC-Handelsblad* van 18 januari jl. kwam Roel van Duijn, voorman van *de Groenen* daarover aan het woord. Kort ervoor had Van Duijn, die het anarchisme als zijn inspiratiebron blijft beschouwen, een politiek taboe doorbroken door in de Amsterdamse gemeenteraad de grote aantallen nieuwkomers ter sprake te brengen. Prompt werd hem met name door christendemocraten en liberalen (sic) verweten standpunten in te nemen die dichtbij die van Centrumpartij en Centrumdemocraten komen.

Wat had Van Duijn gedaan? Hij had geopperd dat het meest vervuilde en dichtst bevolkte land van West-Europa de blijvende toestroom van migranten en asielzoekers ecologisch *niet lang meer* zal kunnen verwerken. De grenzen van wat het milieu aankan, lijken bereikt. Maar Van Duijns oplossing van het probleem van de ecologische verstoring is vanzelfsprekend een andere dan die van Janmaat. Van Duijn vindt dat het tijd wordt om tegenover de immigratiestroom een emigratiestroom op gang te brengen. "Als je de voordeur openzet, moet je tegelijkertijd zorgen dat de achterdeur openstaat voor emigranten. Want anders stroomt Nederland over."

Als het aan hem ligt, moeten allochtone zowel als autochtone inwoners van Nederland weer gestimuleerd worden te emigreren naar landen als Canada en Australië. Het subsidiemiddel behoeft daarbij naar zijn mening niet geschuwd

te worden. Bovendien zou Nederland volgens Van Duijn een 'open school' moeten worden, een land waar migranten talenkennis en vakbekwaamheid opdoen, teneinde in minder dichtbevolkte streken op eigen kracht aan de slag te kunnen gaan.

In NRC-Handelsblad luchtte hij zijn boosheid over de verwijten dat hij het racisme in de kaart speelt met zijn pleidooi voor emigratie. "Het bevolkingsaantal tot een taboe verklaren uit angst voor de Centrumpartij is eigenlijk een akelig succes voor die partij, een intellectuele capitulatie. Men is bang om dit probleem onder ogen te zien..."

Het valt te hopen dat Van Duijn zijn ideeën snel in boekvorm uitwerkt, want ze nodigen uit tot discussie. Tot die tijd moet men het doen met *Het Leeuwekind*, een roman over eigentijdse complexen en dromen, die als ik me niet vergis autobiografische kanten heeft. (HR)

Emile Henry, Anarchist van de daad; Iris, postbus 9471, 1006 AL Amsterdam, 1991; 24 p.; f5,50 (postgiro 6259433).

Oscar Wilde, De menselijke ziel onder het socialisme; Iris, Amsterdam 1992; 50 p.; f8,= (postgiro 6259433).

Ton Geurtsen, Thom Holterman, Inge van de Stadt, Fries de Vries, Leve de republiek!; Rode Emma, postbus 11378, 1001 GJ Amsterdam, 1992; 56 p.; f9,50 (plus f3,= porto op postgiro 4746927).

Kritiek 1991. Jaarboek voor socialistische discussie en analyse, Wim Bot en Marcel van der Linden (red.); Stichting Toestanden, Utrecht 1991; 174 p.; f29,50 (postgiro 516499).

Wim Klinkenberg, Buitenlandsche Zaken. Historiën uit de Tweede Wereldoorlog; In de Knipscheer, Amsterdam 1991; 295 p.; f32,50.

Roel van Duijn, Het Leeuwekind. Roman; Meulenhoff Nederland, Amsterdam 1991; 167 p.; f29,50.

BART DE LIGT

Een titel die bijna even lang is als die van de bekende studie van Gernot Jochheim over de discussies in Nederland tussen de beide wereldoorlogen over bovengewelddadige strijd. Maar dit boekje is wel wat dunner! En het doubleert Jochheim niet. Het geeft voor een Duits lezerspubliek een goede inleiding tot de ontwikkeling van Bart de Ligts denken over bovengewelddadige strijdwijzen. Zijn anarchisme en socialisme en een blad als Bevrijding komen daarbij echter nauwelijks aan de orde. De schrijfster plaatst De Ligt vooral in de traditie van het humanisme en wijst daarbij op de betekenis van zijn biografie van Erasmus, die, "hoewel het zijn enige boek is dat gen agitatorische en actueel politieke trekken heeft", wellicht meer dan welk ander boek "uitdrukking geeft aan het persoonlijke en politieke levensbeeld van zijn auteur". (RdJ)

Nicola Bock, Pazifismus zwischen Anpassung und 'freier Ordnung'. Friedensdiskussionen in der Weimarer Republik und die Gewaltfreiheitstheorie des holländischen Pazifisten Bart de Ligt (1883-1938); Hamburg 1991; 91 p.

GUYANA

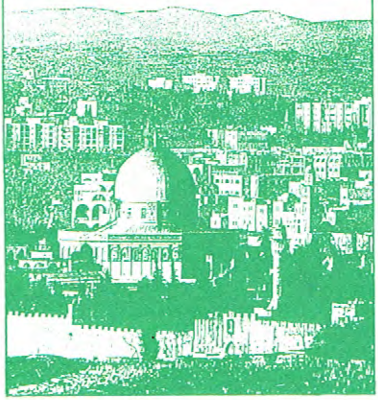
Clêment Duval is een van de vele anarchisten die eind negentiende eeuw door de Franse overheid/rechtbanken naar strafkolonies werden verbannen, vanwaar slechts weinigen terugkwamen. Hij was in 1887 tot levenslange dwangarbeid in Guyana veroordeeld wegens diefstallen en zijn opinies, die in de officiële rechtsopvatting van die tijd tot geweld aanzetten. Na veertien jaar lukte het Duval te ontsnappen naar de Verenigde Staten, waar hij op aansporing van anarchistische kameraden zijn memoires schreef. Zij werden daar in 1929 uitgegeven en genoten in die tijd vooral onder anarchisten uit Italië grote bekendheid. Bij een bezoek aan de VS enkele jaren geleden kreeg Marianne Enckell, beheerster van het CIRA in Lausanne, het manuscript van kameraden die zij daar ontmoette.

Duval beschrijft het absurde leven in Guyana, dat zowel de veroordeelden als de bewakers en ander dienstpersoneel lichamelijk en mentaal kapot maakte. Zelf hield hij altijd genoeg energie en geloof over om al die jaren zijn overtuiging uit te dragen en te verdedigen. (BM)

Moi, Clêment Duval, bagnard et anarchiste. Ingeleid en van noten voorzien door Marianne Enckell; 230 p.; Les Editions Ouvrières, Parijs 1991; FF125.

ISRAEL

DE AS 97

Prijs *f6,90*